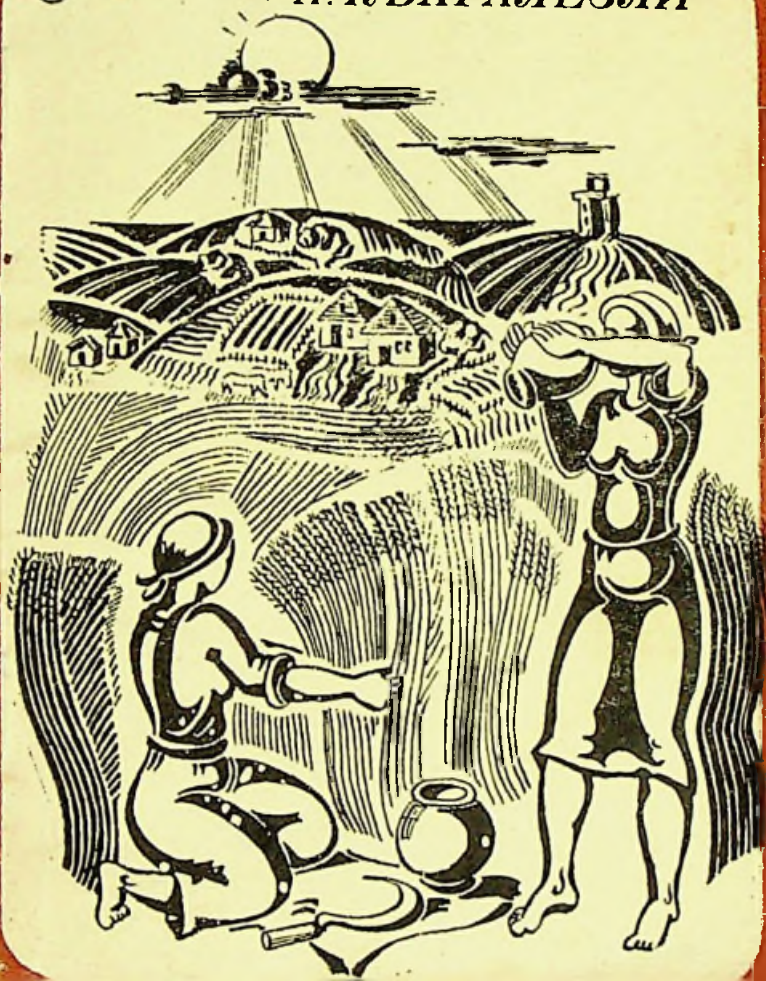

Арман таш

6

А. КЪАРАЛЕЗЛИ

А. ҚЪАРАЛЕЗЛИ

АРМАН ТАШ

Икяелер

Ташкент

Ўафур Гулам адына эдебият ве санаат нешрияты
1984

К $\frac{4702730200-5}{М 352(04)-84}$ 68—84

© Гъафур Гъулам адына эдебият ве санаат нешрияты,
1984 с.

Гедже ягъмур ягъды. Саба кунеш ерге шавлелерини сачты. Орталыкъ тазерди, баръ ешиллигинен ярашты. Сокъакъ башындаки кениш мейдаплыкътан мор ренкли къырларнынъ тёпелерине къуршун ренкли булутлар салынып тургъаны корюнмекте.

Тазе отлар узоринде балалар ойнайлар. Кунеш нурларындан козьлерини сюзерек, анда-мында отургъычларда къартлар корюндилер. Азбар къапы янындаки скемледе чалбаш къартий отура. Къучагъында бала, торуны олмалы, о тосат-тосат къакъына, элини котере, узанып терекнинъ чечекли далыны тутмакъ истей, кулюмсирей. Онынънен бирге къартанай да хошлана.

Чешме янында гюгерджиликлер чёплелер. Балалар топланып, индемеден, оларны сейир этелер. Тереклерде япракъ тепренмей. Кунеш къараман учуджы хатрасына къоюлгъан эйкелени йылтырата. Бу джесюр йигит отуз беш йыл эвельси кокте эляк олгъан. Онынъ аякълары янында данма тазе чечеклер, гуллер...

Кок темиз, мавы къадифени анъдыра. Ава сыджакъ, тынч.

Къаршыдаки узун скемленинъ бир башында он-он бир яшларында, къара сачлы кызычыкъ отура. Кунешли ачыкъ ава онынъ козьлерини къамаштыра. О элинен талда этерек,

дивар устюндеки торгъайларны, сонъра кок-
нинъ узакълыгъыны сейир эте.

Дигер отургъычта арыкъ бир адам ресим
япмакъта. Янындаки учъ аякъ узеринде баяз,
къалын кягъыт, савутчыкънен сув, къутунен
боя ве фырчылар тура. Рессам эм сызгъыра, эм
ишлей. Къызчыкъ мукъайтлыкънен пармакъ
уджунда адымлап, рессамнынъ янына барды,
омузбаштап эгиллип онынъ ишини бакъты.

— Кимнинъ суретини чызасынъыз?

Рессам йылмайды:

— Сейинъ... — деди.

Бала да шу ан муляйим кулюмсиреди.

Хастаханеннинъ азбарындаки багъчада,
индже таякълы, акъ халатлы, чал сачлы ме-
шур хирург доланмакъта. Юзю айдын тебес-
сюмде. Бугунъ япкъан операциясындан мем-
нюн олса керек...

1980

МИЕССЕР

Юк автомашинасы демир ёл станциясын-
дан баягъы узакълашкъан эди. Ялт этип
шемшек чакъты, кок гудюрдеди. Миессер ка-
бинадан башыны чыкъарып, тёпеге бакъты.
Деми кок юзюнде, арекетсиз тургъан сия бу-
лутлар энди алчакъта, чёль узерине энген,
патыр-патыр этип тамчылар тюшти, сонъ
кучлю ягъмур ягъа башлады.

Къуруджылыкъкъа аджеле барып етмек
керек, лякин энди кеч олаята. Этрафны
яваш-яваш къаранлыкъ басты. Кабинанынъ
джамына челеклеп ургъан сувдан бир шей

корьмекнинъ чареси ёкъ. Миессер фенерлер-ни якъты, машина ёлда голленип къалган сувны эки якъкъа сачратып инъильдей берип кетти. Юкни Ташбулаккъа хайырлысынен еткизсейдим, деп тюшюнди Миессер. О элли яшар къарарында сагълам къадын.

Ягъмур бойле кучьлю ягъа берсе джаюв-дан отип, цементин джибитеджегине шубэ ёкъ. Цемент сыланса, иш къартоп.

Заводны область меркезинен бирлештири-джи кенш асфальт ёлнынъ чалыша башла-масы Ташбулакъ копюрининъ битмесине бакъып тура. Анда иш аз къалды. Тек ке-нарларындаки базы ерлерни ве къоллукълар-ны аля кейфиетли бетоннен дюльбер ишлемек керек. Машинадаки юк хусусий наряд му-джиби алынган яхшы цемент. Копюрдеки бу ишлер оны беклемекте. Бойле тансыкъ мал шимди сыланып бозулса, Миессер къу-руджыларгъа насыл юзынен корюнеджек?

Кокни къылычнен кесер киби шемшек чакъабере, ерни титретир алда кок гудюрдей. Машина дере-тёпе демей, силькине-силькине огге ынтыла. Миессернинъ къафасында шим-ди ялынъыз цемент тура. Қыйметли малны сакълап къалмакъ ичюн тырышмакъ керек.

Бойле теляш ичинде кетяткъанда, маши-на эки кере пек къакъынды, кевдеси гъычыл-дады. Миессер машинаны чаналатты. Ёл къазылган. Машинаны арткъа, сол якъкъа бурмакъ истегенде, фенерлер ярыгъында, байыр беттен эниш ёлны кестирип ташкъан сув ортасында къалгъаныны корьди... «Сель!...» Миессер кабинадан секирип тюшти, ягъмур астында сувны шапыртып-копюртип, эвеля ёлнынъ о бир четине чапып кетти.

Сонъра артына къайтты. Кечмеге онъайтлы ер кыдырды.

Машинаны арткъа айдады. Ел четиндеки тола парчалары ве ташлар устюнден юрсетип, кене ёлгъа чыкты. Эппейи ёл кечти. Ягъмур артыкъ явашлагъан киби олды.

Машина бирден, ёлдан тайып чыкты, электрик дирегине урулды. Миессер оны токътатып ерге сычрап тюшти. Дирек бир якъына кыйышкъан, теллерин асылып тура эдилер.

—«Ярабби!»— деди Миессер,— энди не япмалы? Ташбулакъ къаранлыкъ ичинде къаладжакъ. Гедже сменасындан къайткъан адамлар бу теллерге сюрюнип эляк ола билелер.

Миессер шашып къалды. Не япмалы? Тюшюнип отурыладжакъ вакъыт дегиль. Кери къайтып, ярдымгъа адам чагъырайым десе, станция узакъта. Копюргедже кетмек де кыйын. Миессер бир къараргъа келип оламай, къоркъу ве къасевет ичинде теляшланмакъта. Барлыкъ зиндан киби къаранлыкъ ичинде къалды. Миессер сескенди. Бу сескенюв оны озюне кетирди. Кабинаны ачты, отургъыч астындан резина къолчакъларыны алып кийди. Челик алатны сюйреклек кетирди, онынъ бир уджуны билегине илштирип, фенерлер ярыкълаткъан дирекке тырмашты. Бу арада эли узеринде недир кысыр эткен серт давуш эшитти. Эмнет бермеге имкяны олмады. О текрар тёпеге ыштылды, дирек онынънен берабер ашагъы авгъан киби кельди. Алель-аджеле алатны сонъки басамакъкъа багълап ерге тюшти. Онынъ дигер уджуны машинанынъ огъ янындаки ченгеллерге

бекитти, озю кабинагъа минди. Машинаны кери айдады. Копчеклер зорнен арткъа йылыша башладылар. Бир талайдан сонъ теллер къыбырдандылар, дирек яваш-яваш котерилди, тёпеге тикленгенн сезилди. Дирек къакъынды, теллери чалкъанып, шувулдап алдылар. Теллернинъ бири-бирине токъунывындан чыкъкъан атеш къаранлыкъ чёльни аллы-ешилли renkлернен айдынлатты. Миессернинъ бедени титреди. Козьлери огюнде аллы-гуллю данре айлана башлады. Шу нурлар ичинде козьлерине ходжасы Сентхалиль корюнди: элинде сюнгюси, уджюмге джувургъанда душман къуршунундан йыкъылды... Миессер абдырап башыны котерди. Машина огюндеки джамнынъ чаткъысы арасына къысылы сурет козюне чалынды. Къызы Алне онъа кулюмсиреди.

Миессер меджалсыз алда кабинанынъ къапысыны ачайткъанда оны кимдир котерип ерге тюшюрди.

Кимдир онъа сув ичирди:

— Аферни, Миессер!— деди.— Эркеклер япып оламайджакъ ишни яптынъыз.

1958

АРМАН ТАШ

Сизге сёйлемек истеген вакънам шимди дегиль, эвельдже отузынджы сенелернинъ башында олып кечкен эди. О, пульгюли черели, ойнакъ беденли къызы, къырджыман йигитни, атта озюмнинъ араретли чагъларымны хатырласам, къальбим бирден солкъулдап

ала. Юксек Арманташ... асыл да хатирден чыкмай.

Кой, тереклер астында пысып, озенге бакъып тура. Артта юксек къаялыкъ, сонъра, ннаестиз дагълыкъ. Койнинъ къыбласында, къыр этегинде, бир къабургъасына чёккен. басыкъ таванлы эвчикте Наиле енге яшай. Баласы даа къарынында экенде, яш башынен тул къалгъан. Къапы-къапыдан юрнп, хызмет этип, озюнн ве эвлядыны кечиндирген кунълери оны,эльбетте, вакъытындан эвель къартайткъан. Бир комеч де олса пиширнп, огълу Меметке ашатмакъ нюн, геджелери ай ярыгъында козьлерининъ нуруны тёкип, юнъ орс. Кимерде, къарыны токъ вакъытларда, огълуна масаллар айта. Бала динълей-динълей, ёрула, кеч маальде оджакъ башындаки миндер устюнде юкълап къала. Ана нсе эп ишлей. Эп дёгюне, чюнки яшамакъ керек.

«Кок алланынъ, ер зенгиннинъки», дениле койде. Мемет осе — буюй, мына санъа йигит ола. Ана оны аятта озюне аркъа эсап эте, онынъле ферахлана. Акъшам устьлери оджакъкъа бир къач одун къойып, чит азбар къалыгъа чыкъа. Козьлери ёлда, огълуны беклей. Мемет, анасынынъ раатсыз табнатыны билнп, вакъытында къайтып келе, эвде анасына ярдым эте: яймаларны къакъа, одун кесе, сув кетире...

Вакъыт эп кече, Наиле енге козьлери ачыкъ экенде огълунынъ эвленмесини истей, амма фукъарелик, итнядж онъа имкян бермей эди.

Сонъра заман денъишти, койде янъы ичтимай къурум усулгъа кельди. Мемет колхозгъа хызметке кирди. Эвеля звено, сонъра

ала. Юксек Арманташ... асыл да хатирден чыкмайт.

Кой, тереклер астында пысып, озенге бакъып тура. Артта юксек къаялыкъ, сонъра, ниагъиз дагълыкъ. Койнинъ къыбласында, къыр этегинде, бир къабургъасына чёккен. басыкъ таванлы эвчикте Наиле енге яшай. Баласы даа къарынында экенде, яш башынен тул къалгъан. Къапы-къапыдан юршп, хызмет этип, озюшп ве эвлядыны кечиндирген кунълери оны,эльбетте, вакъытындан эвель къартайткъан. Бир комеч де олса пиширшп, огълу Меметке ашатмакъ ичюн, геджелери ай ярыгъында козьлерининъ нуруны тёкип, юнъ оре. Кимерде, къарыны токъ вакъытларда, огълуна масаллар айта. Бала динълей-динълей, ёрула, кеч маальде оджакъ башындаки миндер устюнде юкълап къала. Ана исе эп ишлей. Эп дёгюне, чюнки яшамакъ керек.

«Кок алланынъ, ер зенгиннинъки», дениле койде. Мемет осе — буюй, мына санъа йигит ола. Ана оны аятта озюне аркъа эсап эте, онынъле ферахлана. Акъшам устьлери оджакъкъа бир къач одун къойып, чит азбар къапыгъа чыкъа. Козьлери ёлда, огълуны беклей. Мемет, анасынынъ раатсыз табнатыны билип, вакъытында къайтып келе, эвде анасына ярдым эте: яймаларны къакъа, одун кесе, сув кетире...

Вакъыт эп кече, Наиле енге козьлери ачыкъ экенде огълунынъ эвленмесини истей, амма фукъарелик, итиядж онъа имкян бермей эди.

Сонъра заман денъишти, койде янъы ичтиманъ къурум усулгъа кельди. Мемет колхозгъа хызметке кирди. Эвеля звено, сонъра

бригада башлыгъы олды. Койнинъ яшлары Меметнинъ бригадасында ишлемеге севе эдилер.

Колхоз кет-кете буюди, къавийлешти. Бир купъ колхознынъ реиси Меметни аджеле суретте идареге чагъырды.

— Якъында колхозгъа автомобиль бери-леджек, амма айдавджымыз ёкъ,— деди онъа.— Сени, айдавджылыкъны огренмеге йибермек истеймиз. Не дейсинъ?

— Я анам? Бир озю?..

— Ананъа ярдым этермиз. Озюнь курста окъурсынъ. Анълаштыкъ, ярын ёлджусынъ, ойлеми?

Бир къач ай кечти. Мемет койге машина айдавджы шеадетнамесинен къайтып кельди. О, пек денъишкен. Озь лакъырдысында: план, карбюратор, соцярыш, ударник, тонна, километр деген янъы сёзлерни сыкъ кулланмакъта.

Койнинъ деликъанлы яшлары къасапчы Сулейманнынъ къызы Фазиленн озь араларында чокъ анъа, онынъ акъкъында яхшы сёзлер айта эдилер. Бир талай вакъыт даа кечти, юкъары маалледе Сефергъазы акъайнынъ къызынынъ тою оладжагъы анълашылды. Хаберни эшиткен эали, ойле-бойле, деп стиштирамады, той башлады.

Эвде чалгъы такъымы къызларны шенълендирмекте. Анъанели ава ве оюнлар иджра этильмекте. Ортада Фазиле иле бир къыз ойнамакъталар. Тышарыда, пенджере артында, йигитлер бири-бирининъ омузлары узери-не тырмашып ичериде оюнны сейир этелер. Оюн биткен киби, Меметнинъ козьлерни Фазилеге тюшти. Къыз хош кулюмсирап,

йигит бетке джариз козьлеринен бакъты, шу бакътышнен огъланнынъ арзу ве ислерине бирден джевап берген киби олды. Мемет эеджанланды. Ичтен атеш алды, туташты. Озь аятыны къызнынъ аяты иле багълап, ой-ле яшамакъ истеди.

Къомшулар: къапынъыз огъюнде бир йигит пейда олды, вакъытлы-вакъытсыз тургъаны-тургъан, дегенде, Фазиле кенди-кендине: «Невбет энди башкъасына кельгендир даа,» деп кибар давушнен кульди.

Акъшам устю Фазиле, дагъдан къайта-джакъ сыгъырларны бакъмакъ ичюн, сокъакъкъа чыкъты. Къалынлы-инджели далларыны озен устюне саркъыткъан тереклер кольгесинде яш киши доланмакъта эди. Фазилене корьгенинен, кулюмспреди, утанды, шашмалады, къызгъа не демекни бильмеди. Фазиле онынъ Къабарты маалледен, Наиле енгенинъ огълу экенлигини сезди, лякин гиз-леди. Бильмемезликке урды.

О, бойле вакъналаргъа эпни алышкъан эди, о себептен озюни джоймады, джазибели арекетлер ве давушнен:

— Кимни беклейсинъиз?— деп сорады йигиттен.

Ава куськюн ве серини эди. Этраф улыкюн Къызнынъ суалинден сонъ яшнынъ юреги тепинди, озю тутукъланды.

— Мен кимни беклейим?— Мемет джевап бермек ичюн сёз тапамай чекишти.— Мен... маъа...

— А! Ишинъиз ёкъ... джанынъыз сыкъыла!— деди къыз.— Анълашылды.

— Ёкъ! Меним бу къаралты этрафында доланувым сифте дегиль, арзум — сизни

корьмек, башкъа мырадым ёкъ! Эр акъшам келем, шу гуллер, эрылгъаплар арасында гизленип, сизни анъдырып козетип турам. Шимди сизни апансыздан корьдим, умят этмеген эдим. Мен гъает мемнюним. Сизге макъс-адымны анълатмакъ ичюп энди джесаретим къалмады, чюнки бабанъыз ве къорантанъыз, эпинъыз, койде пек беллисинъыз. Мен исе... айтмагъа не аджет, озюньиз билесинъыз. Мен Наиле енгенинъ огълум. Кене де олса, умяд-им бар. Мен севгинъызден яндым, багърым кебаб олды. Сизни корьсем, аятымны бутюн-лей унутам. Чюнки экиге болюнник...

Мемет фикирини беян этти, сонъра сусты. Фазиле, онынъ сёзлерининъ сонъуны беклемекте экен, орьме сачынынъ уджуны пармагъына сара берип, индемей, ерге бакъып турды. Мемет озюни тутамагъан киби, аркъасыны терекке таяды, сагъ аягъынынъ уджунен ерде нелердир чызгъылай башлады.

— Мен эбедий... сизнен олмакъ истейим,— деди о ниает.

Булардан башкъа маналы ве муляйим сёз тапамайып, элиндеки гульни орьселеди, авучыны-авучына уфкъалады. Фазиле, йигитнинъ мерамыны анълагъан сонъ, экиде-бир, алчакъ давушлы кулюшлеринен онынъ лафыны больди, сонъра бу арекетини ерсиз тапып, ичинден текрар чыккъан дигер кулькюни кесмек ниетинен джиддий чехре ясады, амма Меметнинъ гонъюлини виъран этти.

— Мерамынъыз онъайтсыз,— деди кыыз.— Не мен сизге, не де сиз манъа лайыкъ де-гильмиз. Экимиз — эки тюрлю хамырдан ясалгъанмыз. Озюньизни кыйнап, вакъыты-

нъызны гъайып этип, эзиллип юрювлеринъыз
файдасыз. Озюнъызге лаяыгъыны тапынъыз!

Мемет къызнынъ сильтемини озюнде анъ-
лады. «Мен — етим ве фукъарем. Къызларгъа
аллы кишилернинъ огъуллары керек», деп
тюшюнди ве озюн, юксек далгъа асылгъан
киби, ис этти. Бир шейлер айтаджакъ олды,
айтып оламады. Чукъур ичине юварлангъан
киби, кимсеси ёкъ. Не десин? Не япсын? О
сусты. Къыз исе башыны бир силькип, ко-
кюси устуне саркъыкъ эки къалын ве узун
оръме сачыны омузлары устюнден аркъасына
атты, сонъра азбаргъа кирди. Меметнинъ
юреги чапаланды, къафесинден чыккып кете-
язды. Фазиленинъ артындан баккып тур-
ды-турды, сонъра омузлары чёкюк, башы
эгик алда маалле сокъагъына догъурылды.

Бир кунъ Мемет тесадюфен досту Кязим-
нен корюшти. Ал-эхвал сорашилгъан сонъ,
лакъырды башлады, тюкянгъа таба джёнеди-
лер.

— Сийрек корюшилгенде, бираз патла-
тылгъан адет бар?— деди Кязим.

Шакъа-къората кооператив тюкянына ке-
лип еткен сонъ токъталдылар. Мемет пек эф-
кярлы эди. Кязим, тюкянынъ эрзакъ боль-
меси, буфет хызмети корьгенини яхшы биле
эди. Достуны чекип, тюкянгъа кирсетти. Би-
рере-экишер къаде аткъан эдилер, Меметнинъ
юзюнде худжур денъишме сезип, айретке
кельди.

— Санъа не олды? Яшлар арасында бир
бенъ эдингъ, сени бир корьген къыздан бир даа
аманлыкъ олмай эди. Япышып къала тур-
гъан. Шимди озюнъе бир бакъ!— о, тирсеги-
нен Меметни тюртти.— Сёйле! Санъа не олды?

Шарап Меметнинъ дамарларындаки къанны зияде айдап башлагъан сонъ, достуна сѣнюк козьлерини котерди.

— Гонъюлим хаста, мени сѣйлендирме!— деди, курмекли тилинен дердини икяе эте башлагъаныны сезмей къалды. Эписини тафсилятынен сѣйледн.— Шуны, бугунъ кедеримден ичмектем. Къана, бир дане даа къой!

Мемет, лакъырды эткенде, сѣзлери чыбалды. Мана джеэтинден бири-бирине багъламады. Лякин, Фазиленинъ акърансыз дюльберлигини айтып битирамады. Озюнинъ юрегини учъке дегиль де ялынъыз экиге больмек мумкюн олгъаныны къайта-къайта анълатты.

— Ах! Мендеки севги... насыл айтайым сизге? Меним аятымда ялынъыз Фазиле бар. Козюмни юмгъанда, ачкъанда эп оны корем. Къыз мени дели-диване этти. Оны коръмек ичюн геджелери ве кунъдюзлери къапысы огюнден кечилъген сокъакъта доланам.

— Къызнынъ гузеллиги ве сувукълыгъы Меметни, дамары узюк небатат киби, текмиль солдургъаны достуна элем этти.

Дюльбер къызнынъ эшкъына текрар къаде котерилъди.

— Мен ашам ве севги ичюн озюмни бойле...— Мемет пармагъыны гъыртлагъына конделен чекип косътерди.— Анъладынымъ?

— Ананъ ичюн? Манъа бакъ, Мемет! Сен шаштынъмы шу? Не айткъапынъны билесинъми?

Мемет онъа, козьлерини аралыкъ этип бакъты.

— Билем... Бойле, шарт-шарт этип...—

Мемет тентиреди, башы кокюси устюне тюш-
ти.

Кязим текрар ичти, сонъра сигар якъты.

— Мен бойле ишлерде аджеми дегилим,—
деди о.— Тюшюн! Дюнъяда бири дигерини
севмесе, бирининъ дигерге якъынлыкъ дуй-
гъусы олмаса, яшамакътай не мана! Меним,
эльбетте, достум ичюн джаным феда!

— Юрегимнинъ ургъанына бакъ!— деди
Мемет, башыны котермей,— эп Фазиле ичюн.
Анъладынъмы? Онынъ джаны-къаны, козь-
лери эшкына ура!— о кевдесини догърул-
тып, Кязимге шашкыи назарнен бакъты.

— Бу дюнъяда бир кере яшаймыз, эльбет-
те... макъсаткъа иришмек керек. Оны исе
прадели адам япа биле.— Кязим, достуна
илеяр назар ташлады.— Бу хусуснет сенде
ёкъ дегиль.

Гонъюли хаста Мемет онъа манълайы
астындан бакъты.

— Анъламайым... не демек истейсинъ?

— Не демек истейим... сен Фазилеге къа-
вушмакъ керексинъ!

— Меним анам бар. Не япайым оны?!
Фазиле къайнана олгъан эвде яшамакъ исте-
мей экен. Къомшусы ойле дей. Бу кызынынъ
шарты! Анам бар экен.

— Ананъ олса, ашыны ашагъан, яшыны
яшагъан, бу дюнъяда иши къалмагъан. Бер-
сенъиз ашар, бермесенъиз отурыр. Келини-
нинъ огюне чыкъмаз. Айды оны ерине отурт-
макъ, озюнье багълы. Бу ишни аль этиов
кучъ дегиль. Сен огюньдекини артынъа таш-
лама! Сёзюмни тут! Къыз дюльбер. Онынъле
алтын аят кореджексинъ. Тасавур этесинъми?

Меметнинъ чырайы бирден-бирге сытыл-

ды. «Тасавур этем, дост!» деген манада башыны саллады.

— Сен, манъа олсун, деп айтасынъ. Акъылым ете!

— Шай экен, озюнънниъ яшлыгъынъ зая кетмесин. Ишинъни бакъ!

Мемет чыкырыкъ арасында кысылы къалды. Къонушма эппи девам этти, ракъы синъдириле-синъдириле ичильген сонъ, инает, къараргъа келинди. Анасы ынджынса ынджынсын. Лякин Фазилеге къавушмакъ керек.

Кунеш батмакъта, къаршыдаки къаяларгъа къырмызы реикли зиялар сачмакъта эди. Ичкининъ берген джесарети саесинде Мемет абдыр-себдир еринден турды, индемей, эвге кетти. Анасы софада намаз къылмакъта эди. Онъа омузбаштан бир къач кере бакъты. Сонъра ичериге кирди, киргенинен—чыкъты, азбарда доланды. Кок къуббеси онъа пек алчакъ корюнди. Ана седждеге кеткенде, Кязимнинъ огютти хатирине кельди. «Дюнъяда бир кере яшайсынъ. Къыз дюльбер, онынъле яшамакъ... Ананъны къомшу одада къапавлы тутарсынъ деген сёзлерини парча-кесек хатырлады, къальбинде насылдыр дуйгъулар пейда олды. Тюкянда улькюн больме ичинде, эльде ракъы къаделери, берильген къарар. О къызгъа эвленмек керек. Анасы келинининъ козюне корюмез. Керек экен, Мемет ойле де япар.

Бу арада ананынъ: «Ярабб! Янъгъыз элядыма джан, тен сагълыгъы бер!»— деп аллагъа ялваргъаны огълунынъ вуджудуны ичтен якъып яндырды. О титреп кетти. Тез-тез еринден турды, азбаргъа чыкъты. Анасы на-

мазлыкътан котерилгир экен, азбарда сылакъ ерден кечейткъан огълунынъ эки аягъы тайыл, сырт устюне йыкългъаныны, Наиле енге Меметнинъ сархуш экенини бильмей, эс-ледн: «Вай, балам!»—деп, аджизликнен кычырды, намазлыкъ устюне йыкълды.

Огълу, анасынынъ даушыны эшитип, зарзорнен аякъ устюне турды, эвге кирди. Ана-сынынъ намазлыкъ устюнде яткъаныны корьгенде юрегинде яныкъ ве дерт туташты...

Огълаи эзгин мучесини догърултты, севгиге умят беслеп, кызынынъ эвине кельди.

— Талап эткен шартынъ ерине кельди,— деди Фазилоге.— Меншм энди анам ёкъ. Оны сойларымызгъа ёлладым. Юрегим исе эки кесек. бири—сенинъ, дигери—меним,—деп къалбындеки фикрини беян этти.— Тюшюн! Азырлан! Джума куню эвинъизге къуда йибереджегим.

Фазиленнинъ юзю акъчыл реикке кирди. Бу реик—ичиндеки къоркъунынъ тышкъа чыкъувы эди. Кызы, Меметке кедерли-кедерли бакъты. «Ихтияр Наиле енге къайда?! «Талап эткен шартынъ...» Бу не демек?— деп тюшюнди кызы.— Сен мени алчалттынъ, акъаретлединъ. Энди онынъ гунасыны чекеджексинъ!»

Кызынынъ чырайы сытылды. Ачувындан пармакълары эллерин къалтырады:— Кет, Мемет!— деди кедерли къатий сеснен.

Меметнинъ юнъюлю, ачыкъ кокреги, кучъюлю кевдеси кедерден кыызарды, сонъра балавуз киби сарарды. Башы ашагъы саркъыкъ... джезасына къаршы агъыз ачмакъ, акъкъы ёкъ мабюс киби турды.

— Озь анангъа бойле шефкъатсызлыкъ

япкъан сонъ, манъа, биревнинъ баласына, не дейджексинъ?!

— Манъа бакъ, Фазиле!— деди йигит.

Лякин къыз оны динълемеди. Аркъасына чевирильди, сагълыкълашмай, аджеле адымларнен эвге кетти, софа ичинде токътап, перде арасында Меметни козетип турды. «Бу адам меним ходжам оладжакъ. Меним ондан балаларым догъаджакъ. Ходжапъ ким, деп сораиджакълар менден,— Мемет,— деп джевап береджегим мен.

Умютлерни виран олгъан Мемет кыбырдамай турды-турды, элиндеки эрылгъан пытагъыны сындырып, эндекке атты, къайтып кетти.

Кунълер кечти, кой ичинде тюкянгъа саныы маллары кетирильди, деген хабер даркъалды. Адамлар бири-бирлеринден одюнч пара такъыштырып, тюкянгъа чапыштылар. Къасапчынынъ кызы да стип кельди, о да невбетте турмакъта. Ичериде мал дестеленмекте.

«...Къызым, сенден сонъ бир кимсе бармы?»— деп сорады бириси. Къыз аман чевирильди, бакъса Наиле енге.

Фазиле шашкъанындан эсини джоя язды.

«Наиле енге къайтып кельген.»

— Ёкъ, энъ сонъу меним, битай,— деди Фазиле, лякин озюнннъ сёзлерини озю эшитмеди. Эп тааджипленмекте эди,— элинъизни алайым да, битай,— деп Наиле енгенинъ элини опыти, ал-хатыр сорады.

Наиле битай исе: «Не къадар дюльбер кыыз. О кимнинъ чырагъыны якъар, экен»,— деп тюшюнди.

О, Меметнен сонъки кере корюшкен сонъ,

Наиле апте керчектен де койден ёкъ олып кеткен эди. Эм о, бир даа кельмейджек экен, деген сёзин де эшиткен эди.

Худжур шей, Наиле апте ёкъ олып кеткен эди, о умютсизден тюкянда пейда олды. «Мемет фена адам. Ёлумны кестирип, мени сынап юргени-юрген, амма асылында хынзыр экен»,— деп азапланды, эеджанланды, ын-джынды къыз. Тюкянда чокъ туруп оламады, озюнинъ алына окюнди, бир шей алмай къайтты. Эвде орталыкъ джыйыштырылмагъан, тертипсиз эди. Фазиле къардашларыны тазирледди, базыларыны текяран силькиндирди. Сонъра кузьгю огюне кельди боюныны ве чересини козьден кечирди, кузьгю бунарлы ве кыйыш косьтерген киби кельди. Гонъюльсизленди... барып сет узерне юзюкюю ятты. Чокъ вакъыт озъ аятыны тюшюнди эфкярланды, шай этип тынып къалды. Бир талай вакъыт кечти. Яваштан пенджерекъакъылды, ондан сонъ софа къапы тысырдады.

— Фазиле! Фазиле! Къоркъма! Мен Меметим! Ач къапыны!— деди киши. Бу сесни къасапчы Сулейман дуйса, о якъыны сорама!

Къыз къапы аралыкъ къалгъаныны корип, устюне къор тюшкен киби, секирип еринден турды, чапып-барып, къапыгъа тирельди.

— Кет!— деп кычырды къыз.— Керек-мейсинъ манъа! Менни масхара эттинъ! Кет... дейим; анълайсынъмы?

Мемет къапыны итеп, эппи ачты, энди ичери сюрип кирювининъ кучълюги ёкъ эди, амма иш разылыкънен олмакъ керек. О, бир талай кирмей турды. Фазиле мына-мына къапыны къападым дегенде, Мемет кучълю ти-

релип, къызы четке сюрди, озю ичери сокъ-улды. Къыз: «Баба!»—деп кычыргъан сонъ козьлерини ачты... бакъса, янында кимсе ёкъ! Сеттен ашагъы юварлангъан, ерде ятмакъта. Кунъ бою башы ве юреги агъырып юрди.

Къасапчы Сулейман, джелеп Яя, фурунджы Эмир Аман, демирджи Джеббар, тютюнджи Аджи Али ве дигерлер,—тааджиплеменъиз, бизим койлерде эр кеснинъ лагъабы бар.—Колхоз кырумына акс адамлар. Шахсий мулъкчилик олар ичюн устюн, эльверишли эмиш... олар кулак дегиль, орта аллы эсапланалар. «Колхоз олса-олсун, тек анда факъыр-фукъаре ишлесин, бельки тоярлар», дейлер.

Кель заман, кет заман, бир кунъ колхоз идераси ве кой совети ишлерини фааль иштиракчи адамларнынъ топлашувунда тенбеллер ве колхоз къачакъларына даир амелий тедбирлер корюв къарарына келинди. Къасапчы Сулейманнынъ къорантасы, озю, апайы ве кызы, колхозгъа къабул этильди. Сулейман акъай айван асрав фермасына, къарысы ве кызы тютюн аранына, тютюн дегметлевге къойылды.

Койде шахсий мулъкчилик битти. Бир даа арткъа къайтмакъ ичюн ёл ёкъ, тек илерц, яны аяткъа догъру юрмек керек.

Фазиле аяттаки денъишмелерини бабасындан яхшы, терсидже анълай эди. Ишлемек, элял отъмек къазанмакъ керек, башкъа усулнен яшамакъ мумкюн дегиль. О себептен, Фазиле тарлалардаки ишке авесликнен киришти. Тезден кызлар ве яшлар ичюн нумюне олды. Иштен алемнен берабер къайтса

да, ишке не вакъыт кеткеннин кимсе корьмей эди.

Ниает, колхозджыларнын меджлиси чакъырылды, йыллык, ишлерге екион чекильди. Къасапчы Сулейман, колхознын учь азасы оларакъ, ер алып, отурдылар. Намуслы иш-легенлерге тешеккурлер айтылды. Фазиле макъталды. Эльчырпмалар, тешемеде аякъ дюбюрдилери, алект. Фазиле сыкъылды, эсджанланды, терледи. Аякъ устуне турды. башыны тежяран ашагъы эгилъти, тежяран саллады, сонъ отурды. Бети гульсепме киби аллы-гулли эди. Явлыгъыны чыкъарып, юзюни сюртти.

Къушлукъ маалинде тютюн тарласы кенарындаки байыр тешесинде тюфек сеси эшитильди. Бирталайда сонъ, тарла ичиндеки кестирме сокъакътан, къолунда тавшан, омузында тюфек, Мемет кечип кетти. О, къаябаш беттеп кетмекте эди. Гедже чалышкъан олса керек. Фазиле бугунъ тарлада корюнмей. О, байрам арфесинде звено азаларыны тешкилятлы суретте район меркези Багъ-часарайгъа сеяаткъа алып барув хусусында лакъырды этмек ичюн колхоз идаресине кеткен.

Эртеси куню кишилер зий-чув олып, чалгъы такъымынен, юк машинасына толуштылар. Мемет дюмен башында, Фазиле кабина ичинде отурып, шеэрге джөнедилер. Машина эпъишли-ёкъушлы ёлнен чалкъана-чалкъана кеткенде, чалгъыджылар «Колхоз тюркюси» чалдылар, чюнки бу ерлернин койлюлеринде кеманесиз-даресиз эвден чыкъув адети ёкъ. Чалды ве йырладылар. Фазиле кабинада кулюмсирей, Мемет онынъ кулькюсиндеки

мананы анълап оламай, суса, кимерде башыны саллай, машинаны усталыкынен юрсете. Гизлиден бири-бирлеринне козетелер, лякин сездирмек истемсейлер. Киббар алда отура-лар, лакъырды этмейлер. Бири-бирлерининъ черелеринне ачыкътан-ачыкъ бакъып оламай-лар. Амма яхшы... бу пек хош ал.

Машина шеэрде койлюлер эви азбарында токъталды. Ёлджулар къавеханеге кирип, янтыкъ ашады, къаве ичтилер. Чуфуткъаледе олды, шеэр сокъакъларында доланды, тюкян-лардан керек шейлерни алып, акъшам койге къайтып кельдилер.

Меджлисте кой хызметлеринне екюн чекильгенде, Фазиле, тенкъид сырасынен, тарлагъа керек мыкъдарда суный, кубре ташылмагъаныны, адамлар Дуванкой базарына сыкъ-сыкъ къатнагъанларыны, трактор бир бучукъ айдан берли бозукъ яткъаныны, онъа къулакъ асмагъаныны айтты. Онынъ сёзлерининъ файдасы олды. Эки кунъден сонъ, звено тарласына автомашинлагъа тиркелли араб-ларнен кубре кетириле башлады.

— Къызлар, Меметтен соранъыз, бугунъ кубре къач кере даа кетиреджек?— деди Фазиле.

— Озюнъ сорасанъ, бир еринъ экинледжекми?— деди Мемет буны эшитип.— Биревлер вастасынен не къадар вакъыт даа къонушаджакъсынъ?— сонъра суальге джевап оларакъ деди:— Къаранлыкъ тюшкепдже ташыйджагъым!

Хайли вакъыт кечкен сонъ, машинасыны вызлы айландырып, тоз чапгъытып, увулда-тып, Фазиленинъ янындан кечерек, ёкъ олып кетти.

Фази́ле кыйыгыны козьлери узерине тюшюрди онынъ артындан бакъып турды, бир шей айтмады. О сонъки куньлерде, не ичюндир солукъча корюнмекте.

Эртеси куню саба Нанле енге тесадюфен Фази́ленн коре къалды, ёлуны кестирип токъ-татты. Селям берди. Къыз оны корип, та-аджи́пленди.

— Битай, бу къадар эрте къайда кетесипъиз?— деп сорады ондан.— Аджеле ишинъиз бармы?

— Балам, алым мушкюль! Кимге барайым да, алымы кимге айтайым! Мемет къазагъа къалгъан. Шимди район хастаханесинде экен. Саба къаравул келип айтты. Не япайым мен?..

Нанле енге къазаны тафси́лятлы бильмек истеп, колхоз ёлбашчыларынынъ эви-эвинден юрмекте эди.

— Битай, ич бир ерге барманъыз!— деди Фази́ле.— Мен эписини озюм биллип, сизге хабар этерим. Лякин... къаза не вакъыт, насыл олгъан?

Енге, Фази́ленннъ тутаджакъ ташыны-топрагъыны алгъышлап, эвге къайтты. Къыз исе: «Бу иш кубре ташылгъан вакъытта ол-магъанмы экен!»— деп къасеветленди.

Отъмекин, сувны, тузны достчасына экиге больмели. «Достлукъ мушкюль алда, гемининъ къавилигги осал авада биллине». Фази́ле колхоз идаресинде, ренс иле анълашты. Агрономнен берабер лене́йкагъа отурып, хастаханеге джёнеди.

Къызнынъ гульгюли череси, дюльбер къыяфети, арекетиндеки ве лакъырдысындаки джазбе... невбетчи яш экимини бирден эсир

алды. Бойле алларда Фазиле — койлю дегиль, шеэр асылзаделери кызына бенъзей эди.

— Тюневин мында Мемет Селяметов деген киши тюшмедими?— деп сорады кыыз.

— Тюшти,— деди невбетчи эким.— Онынъ кими оласынъыз?

Кыыз озюннинъ колхозджы экенини, Мемет псе колхознынъ шофёры экенини анълатты, устуне халат кийип, софа бою экимнен янашалап кетти.

Мемет кызыны палатада корьгенде, озь козьлерине инанмады. Севипди, пек эеджанланды.

— Фазиле! Неден эйилки, Фазиле?— деди о, акъырындаи,— Ич умуот этмеген эдим... тешекюр алидженаплыгынъ ичюн!

— Санъа не олды, Мемет? Хайырлы къаза!

— Хайырлы, Фазиле! Аягъымнынъ тобугъы чатлагъан, чырышладылар. Бугунъ пек агъырмай,— хаста бираз сускъан сонъ, деди:— Анам, ким биле, не къадар къасеветленедир!

Анам... дегенде, кызынынъ юреги тереиден санчып алды. Меметининъ бу кедерли суалине джевап бермедди.

— Демек, тобукъ чатлагъан...— деди о, хастагъа мураджаат этмей.— Эким не деди?

— Эким... не дейджек? Учъ афтасыз бу бинадан чыкъув ёкъ.

— Учъ афта буюк муддет дегиль.— Фазиле ерииден турды. Илеридеки джума кспе келеджегини сёйледди.— Кыыскъасы, кубрени ташып битирип оламадынъ!— деди Меметке ве сыджакъ кулюмспреди.

— Ташып битиририм. Мен асыл бутюн ишлерни битиририм,— деди хаста. Лякин энъ муни сенден асыл... бакъармыз, сен не дейджексинъ?

Фазиле козьлерини ашагы эндириди, эппи вакъыт индемей турды, сонъра хастагы кедерли алда бакъты. Козьлеринден мына-мына яшлар акъып чыкъмакъ узре эдилер.

— Мен кеттим!— деди къыз ве палатадан аджеле суретте чыкъты.

Мемет Сюйрен демир ёл станциясы беттеки Эгиз обадан акъсай-акъсай энген сонъ, тогъайлыкътан кечти. Къабарты озени узериндеки копюрге янашкъанда, багъчалыкъ ичиндеки ёлдан Фазиле корюнди.

— Бу насыл ал, Мемет?— деди къыз.— Озь башынъа келесинъми? Мени не ичюн беклемединъ?

Экиси де токъталды, къыбырдамай эппи вакъыт бири-бирине бакъып турдылар, сонъра, бири-бирине догъру юрди, копюр ортасында расткелиштилер. Мемет къызнынъ къолундан тутты, озюне таба чекерек, баштан-аякъ сюзди. Къызнынъ чересиндеки эр бир чизги гузель олмакъле бутюнлей озю тасвирге кельмез алда дюльбер эди. Экиси копюр устюнде туралар. Копюрнинъ астындан акъкъан гурультили озен беяз ялама къаягы келип уруна, бирден-бирге керн чекилип, бошлукъга дёне-долана, сонъра дешетле бенттен ашагы сычрай. Шу ерде бир талай къайнай ве чалкъана, сагъгы бурулып, къуршун тюр ташлар узерине атыла, копюклене, сонъра Бельбек бетке акъып кете.

Къыз, Меметнинъ мырадыны, онынъ бакъышларындан анълады, бу алында, онынъ,

истегини ред этмей, табнатынъ аджайип гузеллигинен хошланмакъ ичюн, сарп Арман-Къаягъа тырмаштылар. Онынъ устю тюм-тюз олып, кучюк мейданлыкъ, ортасында «къазыкъ» чукъуры булунмакъта. Арманкъая, арманташ. Онъа бирев ойле дей, бирев бойле. О да не ичюн экен? Бельки, бир вакъытларда, бу къаядаки чукъур ичине къакъылгъан къазыкъ этрафында адамлар айлангъандыр. Бельки арман баскъандырлар? Лякин бу иш мытлакъа бу юксек къая тёпесинде олмакъ керек эдими? Ашагъыда, тюземликте, арман ишюн ер къытмы эди? Ашагъы бакъсанъ — юзюнъе сыджакъ ель ура, арты кесильмез шувулты эшитиле. Бельки, бу сёзлерге шимди джевап тапмакъ кучъ.

Эки яш къалип къаянынъ кенарында чокъ вакъыт отурдылар. Чокъ гъайрет эттилер, лякин субет бир къач суаль ве джеваптан илери кетмедиле. Къыз кимерде, Меметнинъ юзюне бакъмай, сёйленди, сессиз кулюшлеринен онынъ лафыны кести. Къызнынъ темиз юзюнде джиддийлик, козълеринде элеме бар. Онынъ кичкене агъызындан чыкъкъан сёзлер ойле татлы ойле йымшакъ аэнкли эдилер ки, Меметнинъ гонъюли олардан эеджанланып титремакта эди.

Къыз яваштан аякъкъа къалкъты. Бу насыл корюшюв? Насыл субет? Насыл севги?

— Мемет, — деди о, титрек сеснен, — сени корьмез олайдым. Корьдим. Сёзюнгъи эшитмей олайдым. Эшиттим. Не япайым, бизни якъынлаштыргъан, муаббетлештирген сенинъ мунасебетинъ, кулер юзюнгъ олды. Мен сенинъ хош муамеленгъини тесирли алтында

эдим. Лякин севип оламадым. Бунынъ себе-
би бар, эльбет. Сен мени унут!

1968

ЕЛДЖУЛЫКЪ

Вокзал невбетчисн-томалакъ къадын эс-
неди, шамарыле дудакъларына енгильден бир
къач кере урып алды. Чевирлип залдаки ёл-
джуларны козьден кечирди. Оларгъа: «Яраб-
би, неге о якъкъа, бу якъкъа кете, чапкъалай
берелер, не етмей экен?» деген тавурнен бакъ-
ты. Индемеди, кене де эснеди, шамарыле
дудакъларына енгильден бир къач кере урды.
Невбетчи одасына кирди, бир къанатлы къа-
пыны япты. Залнынъ бир кошесинде джаны
сыкъылып отургъан Сеферджиев озь-озьлюгин-
ден кулюмсиреди. Невбетчининъ одасына
кирмек, онынънен лакъырды этмек истеди.

О археолог партиясы булунгъан баш нокъ-
тада булунды. Къазув, араштырув ишлерин
яхшы кете. Лякин иш башламаздан эвель не
къадар анълашылмамазлыкъ олгъан эди.
Иште, бу биринджи тасдыкълав олды. Про-
фессор макътамагъа севмей, эр алда тюневин
о йигитлерге, «аферин», деди.

Сеферджиев саатине бакъты. Сабагъа даа
чокъ. Поезднинъ гедже кельгени не къадар
онъайтсыз! Он эки километр ёлгъа гедже
джаяв чыкъмакъ къолай дегиль. Ёкъса чан-
тасыны башы тюбуне къойып, танъ аткъан-
дже юкъласынмы?

Памукълы пальтосыны чыкъарып, скемле
устюне къойды. Онынъ бу вазнетини Кебире

корьсе, ким насыл дешетке келир ве къолларыны керип саллаяракъ: «Сен якъалангъан къачакъсынъмы не, Ваджип?»— дер эди.

Кебире! Севимли ве шенъ къадын. Ваджипке озюни сагъындыра. Илле бир ай къалгъанда Ваджип кендине ер тапмай. О Кебире-ни динълемеге севе. Кебире кениш тасавурлы, терен фикир юрсетмеге биле. Ваджип онынъ хусусан: «Мен ксндим археологым», дегенини пек бегене. Эбет, къуш тилинден-къуш анълай. Олар студент олгъанда да берабер эдилер. Сонъ диплом алдылар. Амелият. Олар ян-янаша чалыштылар. Мувафакъиетсиз къазувлар, юкъусыз, тюшюнджели геджелер. Ваджип бойле муляазаларгъа сыкъ-сыкъ бериле.

Кунълернинъ биринде Кебире Ваджипке тюшюнджели-тюшюнджели бакъты. Якъынларында ич кимсе ёкъ эди. Ёл, чёль... Андамында чадырлар корюнмекте.

— Ишимиз чокъ эди, лякин меним ичюн энди эписи битти,— деди. Башта кедерли корюнди, сонъ кулюмсиреди.

Ваджип не ичюндир яваш тавурнен:— Манъа джанынъ агъырдымы?— деди.

Кебире онъа тааджип ве севинчле бакъты. Соцъ не ичюндир, кунешке бакъалмагъан киби козьлерини сюзди, къапатты. Сонъра, юзюни къыя чевиререк, утансырады, онынъ омузына токъунды.

Бойлеликле, Кебире шимдилек иш мейданыны терк этти. О ана оладжакъ.

Иште, араштырув вакъытларында данмаштан ве сантырач камзолыны кийип юре эди. Энди оларны ташлады. Устюнде йипек, халаты. Пек де дюльберлешти. Ваджип араштырувгъа кетеджекте оны ёлгъа авесликле

азырлай. «Мен кендим археологым, санъа не керек олгъаңыны яхшы билем. Анълайсынъмы, Ваджип, маңъа шай бакъма...»

Ваджип онъа джевап къайтармады, кулюмспиреди. Кебире акъкъында тюшюпмекте.

Екъ, о юкълап оламай. Қъайысы, шейтангъа уйып бу скемлеге созулды. Кетмек керек эди. Ёлгъа бир озю чыкъса насыл олур экен? Залны козьден кечирди. Ич кимсе... Сонъра, бирден-бирге залнынъ о бир кошесинде ялынъыз, омузларыны сыкъып отургъан къыяфет корьди. Аякъларында мектеплилернинъ потюклерин бар. Янында кичкене чемоданчыгъы.

Ваджип зал ичинде доланды. Платформагъа чыкъты. Қъаранлыкъта онъа къоджамаң ешилъ козь — светофор бакъмакъта. Ава салкъын, лякин тез юрсенъ къызмакъ мумкюн. Залгъа къайтты. Қъайтты, амма анавы, демки къыяфет онъа бакъкъаңыны корьди:

— Сиз къайда кетесинъиз?

Қыяфет кендисини юкълагъан киби косътерди, сонъра Ваджипке тикленип бакъты.

— Қъабартыгъа,— деди.

— Қъомшу экенмиз ёлумыз бир десек оладжакъ, кетейинки?

Яш черели къыз, бирден тааджиПЛЕНДИ.

— Сизинъле, геджелейин? Шашкъандырсынъыз даа!

Ваджип кулип алды. О козь огюне Кебирени кетирди. Эбет, о да таныш олмагъан бирисиле кетмезди. О да тыпкъы бойле тааджиПЛИ бакъар эди.

— Эгер де, кетем десенъиз, кеттик, эписи йылдызлар сизинъки.

Қъыз индемени. Сусты.

— Сиз менден сакъынмакътасынъыз. Эй, сиз... акъылышъыз екъ.

Къыз онъа джиддий бакъты, Козьлерн темиз айдын. Сагъ козюнннъ бебегинде кичкене сары нокътачыкъ бар. О назарында Ваджиптеш недир сораиджакъ олды. Козюнн эндирди, потюк йиплеринн багълап башлады. Сонъра турды, чемоданчыгъыны алды:— Юрюнъиз кеттик, — деди яваштан.

Ваджип торбасыны аман цлип алды къызнынъ артындан кетти. Олар рельслернн кечекъанда, къыз сюрюнди. Ваджип оны тутты, къыз онынъ элинн къакъты. Ёлгъа чыкътылар. Ёл, чёл орташындан кете. Эки якъы пиченлик. Къараплыкъта къоркъутыджы пичен кебенлерн.

— Сизинъ адынъыз не?

— Лейля.

— Сиз къайдан къайтасынъыз?

— Районда бизим—пионервожатийлериннъ слёты олды. Ондан сонъ сойларымызда булундым. Шу себептен кечикип къайтмакътам. Ёлджулыгъымнынъ себебин бойле.

— Сиз оджапче олмакъ истесенъиз керек?

— Ёкъ, хирург олмакъ авеслигиндем.

«Хирург» сёзюнн болуп сёйледн. Ирадеси кучьлю экенинн айтмакъ истеди, гъалиба.

Ваджип кулюмсиреди, кене Кебирени хатырлады. Бельки бу да Кебире киби, экимлер хусусында китаплар окъур, институткъа кирер. Анатомия дерсинде олюнн корер, нефеси тутулыр ве: «Ёкъ, мен эким олмайджагъым», дер.

— Буларнынъ эписи сачмалав, — деди Ваджип. — Акъайгъа чыкъкъан сонъ эписи битер.

— Мен сизинъ фикринъизнен разы дегилим...

— Сиз къачынды сыныфта окъуйсынъыз?

— Докъузындыда...

— Озюм де ойледир деген эдим.

— Мен сизинъле разы дегилим,— деп тек-
рарлады къыз.— Докъузындыда окъугъанда
да чокъ шейни чезмек мумкюн.

Лейлянынъ сеси сакин, лякин къатты ве
эмин эди.

Бир сёзлю, джан сыкъыджы къыз! Ахлякъ
дерси окъутмакъны адден ашыкъ севсе керек.
Ваджиппинъ джаны сыкъылды. Неге керск
эди шу къыз онъа. бир озю кетсе олмазмы
эди? Озь башына Кебирени ойлап кетер эди.

Кебире! О башкъа, кендине ант баш чевир-
юви, лаф этюви незакети бар.

Шимди о юкъламакъта. Бельки де окъуй-
дыр. О ятакъта окъумакъны севе.

Къыз индемедн. Ваджипп де сусты. Бирден,
кендине пек ишангъан бу къызны абдырат-
макъ истеди.

Бу тюшюндже онынъ къафасында шу
къызнынъ геджелейин онынъ пешинден ке-
тювге бердиги къарары киби бир анде пейда
олды.

— Мына, мен бастырыкътап кельмектем.
Ярамазлыкъ япкъан эдим...

Ваджипп шимди къыз пек къоркъар, къал-
тырар белледн. Къыз атта озюни сыкъмады.
Сакин бир тавур иле:

— Менми? Бир кереден фаркъладым.

— Нени фаркъладынынъыз? Менимле кете-
синъиз, ышандынъызмы?

Къыз елъкесини енгильден силъкти.

— Кеттим иште,— деди. Девам этип кене

кѡшты,— эгер де сизинѣ кетмегенимде сизинѣ джанынѣизны агѣырткѣан олур эдим.

Сонѣра индемезден кетеберди, бираздан кене озюнинѣ отряды хусусында икѣе этти. Археолог исе бир шей динѣлей, лякин онѣа кѣыя назар ташламакѣта. Кѣызынынѣ пальтосы тар, озюне тарлыкѣ этмекте. Ушюсе керек омузларыны сыкѣкѣан азачыкѣ кѣамбурайып кетмекте.

«Эр алда бу менден кѣоркѣа, шунынѣ ичюн чокѣ лакѣырды этѣ»,— деп ойлады. Кѣызынынѣ козюне бакѣмакѣ истеди, лякин олмады. О ѣлгѣа бакѣып кете, сѣйленеберсе... Бирден кѣуванчнен хытап этти:

— Мына, коюмиз! Лаф-лаф келип чыкѣкѣанымыз биллнмеди, э?

— Догѣру,— деп онынѣ сѣзюни тасдыкѣлады Ваджип,

Онѣа догѣру ѣлнен кетмек керек эди. Не ичюндир кѣызынынѣ артындан кѣалмады. Олар экиси де кичкене эвнинѣ янында токѣтадылар. Лейля пенджерени кѣакѣты. Кѣакѣты дедикче, перде чекилди кѣапы ачылды ве босагѣада яш кѣадын пейда олды:

— Лейля, бойле кеч, бир озюнѣснѣми?

— Ана, меним ѣл аркѣадашым... Эв бикеси онѣа догѣру юриш этип, якѣын бармакѣ истеди ве бирден токѣтап кѣалды. Кѣызынынѣ таныш олмагѣан адамле кельгенине тааджипленди, кѣоркѣты. Кѣасеветленди. Эр алда озюни кѣолгѣа алды:

— Кирикѣиз,— деди.

— Ёкѣ, манѣа да узакѣ кѣалмады,— деди Ваджип. Сагѣлыкѣлашып кетти.

«Ерснз олып чыкѣты», гѣалиба. Ваджип кулип ииберди. Насыл да олса, онынѣ руху

севинч ичинде эди. Лякин не ичюн? Бельки, профессор, «Аферин» я да Лейлянынъ: «Эгер де сизинъле кетмеген олсам, джанынъыз агъырткъан олур эди», дегени ичюндир. Ким бильсин оны, эр алда кейфи еринде эди. Эр алда о, Лейля хусуста тюшюнмекте эди.

Бельки шимди анасы къызгъа: «Бильмеген кишинънен гедже юрмек не демек, сен насыл къызсынъ, не тюшюнесинъ, недир бу арекетинъ?» демектедир. Эльбет, онынъ бетинъ аллана, янадыр. Анасы дарыла, огютлейдир. О исе кузьгю къаршысында индемеден дагъыныкъ узун сачларыны тарайдыр. Анасы ондан ёлджунынъ ким олгъаныны сорайдыр. Къыз анасына не айта биле. «О бастырыкътан къайта. Ярамазлыкъ япкъан. Къапагъанлар. Шимди къуртулгъан. Эвлерине къайта. Бутюн гедже кимсесиз чёль ичинде берабер юрдик», дегендир. Ярыкъны сёндюрüp, яткъандыр. Оны бир даа коръсе танымай да биле. Ве эм де о эмин, къызыны бир даа коръмейджек. Шимди о иш ерине барып етер ве юкъу серсемлигиле достларына ёл аркъадашы акъкъында икяе этер. Сонъра Кебиреге узундан-узун мектюп язар.

О Кебиренинъ бу мектюпини насыл окъуйджагъыны тасвирлеп кулюмспреди. Сонъра тюшюнджеге далды.

Я барып да Кебире буны анъламаса, деп тюшюнген олса керек...

1972

ЭКИ БИЛЕТ

Завод бухгалтериясынынъ адий эсапчысы Алие Сарыева арыкъ, сарышын къыз. Козълеринъ мелевше тюсте. Иш кягъытларыны о якъ-

бу якъ алмаштыра бере. Шорбаджы — баш бухгалтер онъа ачувнен козь этмекте. Баш бухгалтер Аскаров Недим, эсли бойдакъ.

О учъ куньдир квартал отчётыны козьден кечирмекте, не ичюн дегенде, бир ша фаркъ корюнген, янълышыны тапамай.

Алине де онъа бакъа, ачувланып озюндже тюшюне, кедерлене: «Бюрократ! Серсем! Ич кимсенен эсаплашмай, кендини биле».

Аскеров къач дефадыр местком ренси оларакъ сайланмакъта. Не ичюн? Башкъа адам къырылгъанмы! Алине буны ич анълап оламай. Къыз мында экинджи сене чалышмакъта, профсоюз топлашувлары чагъырылдымы о усулнен зува, себеп тапа, иштирак этмей. Лякни онынъ ишлери акъкъында шахсий фикри бар. Эр алда, Алининъ фикринде же профсоюз ишлерини алып барыджы адам дикъкъатлы олмалы, Аскеров исе сувукъ ве фена адам.

О бугунъ Алинен серт лаф этти. «Эр алда озъ вазифенинъ эда этмек борджлусынъ», деди. Гуя Алине бир шей япмай, бутюн кунъ эль къавуштырып отура.

Механика цехинде чалышкъан Сервер, уйлелик тенефюс вакътында Алинеге етишип кельди. Лякни къыз этрафына бакъмаздан, башкъаларынынъ козю огюнде, оны ичериден къувып чыкъарды, «кет, башымдан», деди.

Чюнки Сервер оны алдаткъан эди. Яни театрге билет алып келеджек эди. Алине битасынынъ эвинде яшамакъта. Кийинип-къушангъаны алда йнгитни саат докъузгъа къадар бекледи.

Битасы:

— Гъалиба сенинъ кавалеринъ кельмей-

джек, не япмалы?— деп тюфюльдеди.— Айды къасевет этме, бир иши чыкъкандыр даа!

Алие дудакъларыны тишлеерек отура берди. Онынъ кедерленгенини биттасы дуйды. Торунынынъ кедерини савуштырмакъ истеди.

Лякин Алие даа зияде къозгъалды. Заводнынъ ятакъханесине кетти. Ишининъ асылыны аныламагъандже эписи бир онъа раатлыкъ ёкъ эди.

Ятакъханенинъ вестибюлинде Алие таныш олмагъан бир къыз расткельди. О мусafirининъ усть-башына назар ташлаяракъ токъталды.

— Сиз Серверге кельсенъиз керек?

— Эбет,— деп джевапланды Алие.

— О ёкъ, бир инженер къызнен конструкторскиде... рационализациянен огърашалар,— деди.

Саба исе Сервер Алиени завод къапы янында къаршылап алды. Қъабаатлы бир тебессюмле Алие кёлуны узатты:

— Селям! — деди.

Алие онъа серт-серт бакъты, бир шей айтмай, ёлуны девам этти. Столунынъ башына кечип отуаркен: «Серверге терслемек керек-мей эди. О энди кельмез кибирли, гъурурлы... Энди не япмалы?»— деп тюшюнди.

Аскеров козълуги устюнден онъа дикъкъатнен бакъты:— Сарыева аркъадаш, сиз не хаялланасынъыз? Сизде не бар? Эр алда сиз вазифенъизни эда этмек керексиңиз...

Алие аджджы хаялларындан сескенип уянды:

— Мен, мен ишимни япам, лякин, эльбет, бугунъ даа ишим битмеди...— Дудакълары

титреди, сонъ стол устюне къапакъланып агълады.

Аскеров шашты-шашмалады:

— Алие Неджатовна! М-мм... хызметим, вазифем бою... э-э, базы бир суретте сизден талап этмеге меджбурим, боюн борджумдыр.

— Вазифем! Борджум!— Алие текрар окюрип агълайджакъ олды, лякин озюни тутты. — Рақъамларыңыз узериинде къурумакътасынъыз!..— Алие агълавдан къызаргъан козлерини къаттыетликле Аскеровгъа догърулты. Чекинмеден юрегиндскине токъунды.— Бир шаны тапалмайсынъыз! Мен сыкъынтыдам, изгет чекмектем... Ишинъиз юрмей, мен къабаатлым?.. Кетинъиз башымдан!— Сарыева бельки де озюнинъ бутюн яшайышыны бозгъандыр, ким биле.

Аскеров индемеди. Алиевнинъ нефеси тутулгъан киби олды. Баш бухгалтер стакан ве графинни илип алды сонъ ерине къойды. Хызметчинини насыл ве не айтып тынчландырмакънынъ чаресини буламады.

Экинджи куню Алие ишке солукъ ве даргъын кельди. Столу узерине, «Сарыевагъа», деп язылгъан, къапавлы конвертини коръди. Оны алып ачты, театрге билет ве машинканен язылгъан мектюп. «Мытлакъа кель! Сабырсызлыкънен беклерим».

Билетини козьден кечирди «Алтынджи сыра» ери 12-иджи. Чифт экен! Бу Сервер!.. айнеджи! Машинканен язгъан».

Аскеровгъа бакъты. Баш бухгалтер, туневинки киби, етишмеген параларыны къыдырмакъны девам этмекте эди. «Феркъламаса керек. Типик бюрократ», дие ойланды. Сонъ

ра ишке башлады. Акъшамына Алне шенъ, бахтлыджасына театрге барды. Сервер де анда эди. О эски моданен кийинген бир эсли акъайнен, къызгъын субетлешмекте.

— Алне! Мераба, насылсынъ?— деди о кызыны коръгенинен шенъ давушнен.

— Сагъ ол, Сервер, коръгенинъ кибил юрем, чалышам...

Сервер Алненн эски моданен кийинген эски кишининъ янына алып барды.

— Таныш олунъыз, бу бизим цех устазымыз Муслим Алиев.

Уста белини букерек, Алиенинъ элини алды.

— Гузель расткелиш, — дие девам этти Сервер, — бизлер атта бирге отураджакъмыз...

— А, билет ичюн сагъ ол.

— Насыл билет ичюн?— Алне элесленди.

Сервер кулюмспреди ве быджагъынынъ къоюн джебине къолуны тыкты. Алиенинъ адында, машинканен басылгъан кягъыт ве билетни чыкъарды.

— Буны айтам даа...

Алне ап-акъ агъарды. Не демесини билмей тургъанда, эсли уста шойле деди.

— Эй, сиз, яшлар, бу билетчиклерни сизге меним достум — Аскеров япты, — деди. Муслим Алиев уфакъ козылерини сюзди ве ачыкъ гонъюллюкле кулюмспреди. — Сиз, Алне къардашым, Серверни ындыжытманъыз. Онынъ къафасы бош дегиль! Олар инженерлернен берабер мушм бир ишини сонъуна чыкъардылар...

Чанъ учюнджи дефа чалынды, эр кес залгъа кирмеге ашыкъты. Фойеде ярыкъ сёнди.

Сервер чар-чабик Алленинъ кьолтугъына кирди:

— Мен бу билетни омюрлик сакъларым,— деди мемнион алда кулюмсиреп.

— Мен де...

1979

ЯЗ ЯГЪМУРЫ

Кой азбарларындан биринде, юзюм сергисин алтында, стол янында отургъан чыпакъ башлы, козьлюкли адам, ичери кирип кельген кишини хошнут къаршылап алды:— Буюр, буюр, хош кельдинъ!— деди. Мусафирге девамлы бакъты, сонъ,— бироз денъишкенсинъ, Зекки. Эсленгенсинъми не?. Айды, къулакъ асма. Джанай къысмы даяныкълы ола, дей тургъанлар,— дие кулды.

Орта бойлу, энди самайларына къырав тюшип башлагъан Зекки:— Сен де бироз денъишкенсинъ, Зия,— деди онъа.

Сонъ къонакъбайнынъ теклифинен тахта басамакълардан софагъа котерилдилер.

Зия сетке, мусафирнинъ янына ерлешти, онынъ юзюне айретнен, суаль назарынен бакъты, недир сёйлейджек олды. Зекки бунъа кулюмсиревге бенъзеген бир ифадеде булунды ве: «Иште, алым бойле...» демек истеген манада бакъты.

Къонакъбай бироз меракъландырыджы таъырен:

— Чокътан берли корюшмеймиз, Зекки,— деди,— корюшмейсинъ. Озюпъ де бироз кедерлисинъ, гъалиба.

Мусафир элини силькти:

— Эй, дост, инсан анълашылмаз бир махлюкъ экен...

— Эльбет, ойле, лякин... Сонъ, Зекки, сен кене бойдакъсынъмы? Энди бирде-бирининъ темелли тутмакъ вакъты кельгендир, беллейим.

Зеккининъ дудакълары бирден титредн, башыны, эгдн, тилн ачылды:

— Мен озюм де ойле тюшюне эдим. Лякин серин, ешилъ, ильк бааръ акъшамы эди. Шеэримиз медеишет сарайынынъ залында, бир чокъ гузель черелер арасында пек гузель бир къыз козюме чалынды. Алтын сачлы, мелевше козлю, аджайип эндамлы. Эр шейин унуттым. Онынъ да манъа бакъышларындан мемнион олдым. Оюн токътады, янына якълаштым. Сонъ, залдан чыкътыкъ... — козлюкли къонакъбай, «девам эт», дер киби, чыплакъ башыны саллады. Достлар бири-бирине бакътылар. Мусафир девам этти: — Башыны ерге эгерек, утансырагъан олды, суаллериме кыскъадан джеваплар берди. Ннает, лафымыз биткен киби, экимиз де сустыкъ. Онда бир телаш, бир титреме бар эди. Эля козлерини яраштыргъан кирпичлер, дерсинъ, къальбиме урулды. Бу заман, не ичюндир, бильмем якъында олып кечкен бир вакънаны хатырладым. Аятымда ильк ве сонъ дефа бир къач аркъадашларымнен авгъа чыкъкъан эдим. Юрдик, юрдик не дувадакъ, не тавшан, ич бир шей урмадыкъ. Акъшам устю эвге къайткъанда, ёл янында чёпленип тургъан бир сюрю торгъай корьдим. Бутюн кунъ бир ишке ярамагъан къош тюфекини шу тарафкъа чевирип бирден атеш ачтым. Торгъайлар, пы-р-р-р, учты кетти,

дагъылдылар. Ялынъыз бир данеси къанатындан яралангъан, ерде секире-секире къачмакъта эди. Чапып оны авучыма алдым ве гъарип къушчыкънынъ юреги не къадар мушкюль чапалангъаныны сездим. Бу джеviz къадар эт парчасы авучымда титремакте эди. Козълеринде шашкъын теляш корьдим. Къушчыкъны терек далына къойдым, бала тарзы, къачтым. Аркъадашларым шакъылдап кульдюлер. Шу къызынынъ бакъышлары манъа шу къушнынъ козьлерини хатырлаттылар. Атта онынъ юрегининъ ургъаныны ис эттим.

Татлы тилли къыз залгъа кирди, кетти. Шу ерде, багъчада озь башыма долаштым, гедженинъ ярысы авгъанда, ай ярыгъы алтында, эвге къайттым. Куньлер кечти. Лякин къыз акъылымдан ич чыкъмады, юзю, ай киби, писанны озюне чеке... Адетимдже бегендим кимер къадыларгъа бу куньге къадар япкъан мунасебетини шу дживангъа япмакътан аджиз эдим. Яни, керчегини айтсам, гузель къады корьдимми, энъ эвеля, къальбимде оны къучакъламакъ, опьмек арзусы догъар эди. Ашыкъ олмай эдим. Амма, бу дюльбер къызы корьгенде бэйле япып оламадым. Ичинде онъа урьмет догъды, юрегимде бу яшыма келип анъламадыгъым севгиге беппзеген бир ис пейда олды. Ятакъта чокъ вакъыткъа къадар юкъламай яттым, козьлеримнинъ огюнден онынъ сурети чекильмедди.

Эбет, шу къыз менде шиндиге къадар дуймадыгъым бир такъым ислерини уянмасына себеп олды. Бу, итимал, сеевгидир. Шу аджайип гузельнен корюшкен саатимнинъ

текрарланмасыны, опынънен энди башкъаджа сѣйлешмекни истей эдим... «Шу къызынъ манъа япкъан бу тесирни недир?.. Корюшювни-миз бир саатке биле бармады. Бу алда бутюн анъымда о бир муджизе киби къалды...» деп тюшюндим. Юкъум къачты. Оны эп ойланам...

Козьлюкли кулюмсиреди:— Демек юрегинънинъ анахтарыны бир анде тапкъан экен де...

— Э, тапты,— деди мусафир.— Бунъа озюм де шашам. Аятымда ильк дефа оларакъ бильмеден бойледже башкъа бирисининъ тесирни алтында къалмагъан эдим...— дне о бираз ойгъа далгъан арада къонакъбай еринден турды, янашадаки газ камфоркагъа къаве джезвесини къойды. Сонъ отурды. Мусафир лафыны девам этти:

— Бу магърур къыз озю манъа насыл кыймет кести, фикирни насыл бильмейим. Мен исе, озюм сезмеден, онынъ эсирни олдым... Ахыр сонъу, ниетимде шу аз корюштигим. къызынен аятымны бирлештиреджек олдым ве бу къараргъа кельген сонъра, даа тюшюнджелли арекет этмеге, этрафлыджа иш корьмеге башладым. Умумен куньлерим сыкълетли ве сакъынтылы кечмекте эди.

Козьлюкли фильджанларгъа къаве къойды:

— Сонъ, сонъ?...— деди.

— Сонъ, бир кунъ, ёлда шу сырлы къызы тесадюф расткетирдим. Мени эректен корьгенинен абдырап, ёлуны денъиштиреджек олды. Мен адымларымны сыкълаштырдым. О исе серт, джиддий бир тавырнен:

«Мен сизинънен корюшмек истемейим»,— деди. Шашмаладым. Афу истедим:

— Не олды, не яптым?.. Валлаи бир шейнинъ фаркъында дегилим... Элеминъизни айтынъ, джаным... Аэлита, бельки хастаханенъызге барыр, сизни корерим...— деп кычырдым артындан. О озюни сыкъмады. Кетти. Булундыгъым ерде шашып къалдым. Не олып кечкенинден бир шей аныламадым. Кулькюнчли вазнетте эдим. Бу саатке къадар ич бир къадын я да кыыз манъа къаршы, бу шекильде муамеле япмакъ джсаретинде булунмагъан эди.

Къонакъбай элиндеки фильджанны столгъа къойды, хошланып кульдн:

— Аман да дубара япкъан. Олян, Зекки, ады да озю кибди дюльбер экен де: А-э-лита!.. Бу вакъыткъадже къадынларгъа дубараны сен япа эдинъ. Энди исе, олар санъа коресинъми, дюньянынъ ишини?!

— Э, ойле,— мусафир сувугъан къавени ютып сёйленди.— Бу киббар, назик эм незакетли ёсмачыкъ манъа озь характерини косьтерди, достум. Къач кунъ асабийленип юрдим. Сонъ, эски севгим Раисаны хатырладым. Я не, Зекки артыкъ ольсюнми? Бойле мунасебетсизликлерден юварлансын кетсинми?... Ранса акъылыма келир-кельмез ачувым савушты. Лякки языкълар олсун, ишим кене уймады. Арагъа кене шейтан киришти. Аэлитаны бир даа корьмеге, шу ёлда сёйледиклерининъ мапасыны, себебини сорамагъа къарар бердим. Не къадар озюме аким олсам да, ичимде бойле алгъа чыдамаюв атеши япмакъта эди... Яш экимни иш еринде корьмек ичюн хастаханеге кеттим. О клиника ко-

ридорында, диванда отургъан бир хастагъа недир анълатмакънен мешгъуль эди. Мени корьмемезликке алды. Бир четте баягъы бекледим. Вазнетим пек азаплы эди, худжур ве акъаретли ал. Бунъа къадар бойле алларгъа ич де огърамагъан эдим.

Ягъмур шувулдап къуя башлады. Зекюн софадап ашагъыда, ерде сскириклеген сагъанакъ тамчыларына бакъып сёйленди:

— Нинает, о хаста турып кетти. Яш-эким манъа чевирилди: «Не ичюн кельдинъиз?...» деди. «Менимнен эр дефа серт, терс сёйлешювинъизиниъ себебини билъмек истейим», дедим. Кульди. Адымны сорады. Айттым. О бирден-бирге Рансагъа бенъзеген муляим тавырнен: «Темелли йигитке ошайсынъыз, Зекки. Бунынъ рухунъызгъа шу къадар фена тесир эткени не?.. Аркетлеринъиз осьмюрдже. Шу кунъ риджанъызнен сизге самимнет косьтерип, залдан чыкътым. Бираз сёйлештик. Эм мен эркеклернен сёйлешювге уста къыз дегилим. Сизге, эр алда, гонъюлим якъын», — демесинми.

Бу утанчакъ къыз ич умют этильмеден, мени шашмалатты, будалагъа чевирди. Не себеп, манасы не, буны анъламадым. Бу незакет сайыданмы, ёкъса джилъвем?.. О менимнен олгъан субетинде козьлерини ерден алмады. Шу акъ фесли, акъ халатлы фериштининъ эллерини опеджегим кельди. «Сагъ ол», дедим. Бу сефер бири-биримизни анъладыкъ. Барыштыкъ. Яхшы аркъадашлар олмакъ ичюн эль тутуштыкъ... Лякин, севги хусусында лаф ачылмады, — деп токъталды Зекки, бир сигар якъты.

Козьлюкли кѡнакѣбай онѣа дикѣкѣатнен бакѣты.

— Бу хош вакѣиадан сонѣра, оны баягѣы даа корѣмедим. Амма Раисаны эр кушъ деерлик коре эдим. Аэлитаны исе... Бу кѣызнен акѣикѣий севги аяты багѣламакѣ истедим. Аджеба, Аэлита аятнынъ бу кѣанунларыны, галапларыны билемн экен, деп тюшюндим.

— Баягѣы вакѣыт кечти. Аэлитаны сажыным. Ичимде кѣайнагѣан мерамны ачыкѣ ифаде этмек ичюн, отургѣан ерини бильмегеннмден толайы, кене анавы хастаханеге бардым. Бильсенъ де кене насыл кѣаршылады...

— Насыл?..

— Мени корѣгеннинен азбаргѣа чыкѣты.

— Дарылманъ сакѣын, Зекки, сизге бу ерге келебермек, ич келишмей. Сиз бу муитни бильмейсинѣиз. Кѣадынлар, кѣызлар арасында эмиш-демишлер кочер,— деди.

Юрегим чапаланды, юзюм кѣып-кѣырмызы кесильгеннин сездим. Агѣызымнынъ ичи кѣуруды, бир сѣз айтып оламадым. «Бу кѣаршымдаки акѣ халатлы махлюкѣ ким, онынъ юреги, виджданы ёкѣмы не?..— деп тааджиллендим.— Демек манѣа зерре севгиси урьметн ёкѣ экен, нафиле ерде баш куте экен», дедим, терс айландым, кетеджекте онѣа бир назар ташладым. Муляйим чересинде айдын бир тебессюм бар эди. Хош сеснен: «Дарылмадынѣызмы?.. Мадам ки шай, кене эйн аркѣадашмыз. Шимдиллик огѣурлар олсун!» деп манѣа назик пармакѣлы элини узатты: «Раатлыкѣ куно, ақѣшам меденнет эвининъ оюн залында корюширмиз», деди. Элини туттым, ичимдеки атеш бирден савушты.

Экинджи куню, меркез сокъакъта къум-
рал сачлы, сырлы козьлю Раисанен кеткен
вакытта, шу эким къыз бизни тесадюфен
коре къалмасынмы? Кулюмсиреди, манъа
башыны саллап кетти...

О, гъалиба, севгидешим! Раисанен олгъан
мунасебетни анълады. Бекленильмеген за-
парта да бу, достум. Сакъынгъан козьге чёп
тюшер, дегенлерни киби, Дон-Жуанлыгъым-
нынъ сонъунда меним юрегиме тикен къадал-
ды...

— Тикен?..

— Э, ахыры, Аэлитанен корюшювимиз
раатлыкъ кунюнинъ акъшамына таинленди.
Оюн залына киргенимнен биринджи юрген
къызым, Ниданен козь-козьге расткеллиштим.
Сия сачлы, зейтун козьлю ханым къашлары-
на сюрме якъкъан, дудакълары вишне рен-
кинде боялгъан. Селямлаштыгъымыз арада
эски бир тапго чалынды. Ниданы оюнгъа да-
вет эттим. О козьлерини липильдетти, огюне
бакъаракъ. «Шимди пек ёргъуным, бираз
сонъра...» деди. Кенаргъа чекильдим. «Бу
манъа ачувлымы не... Бельки де мени утан-
дыраджакъ оладыр...» дие шубелендим. Ра-
атсызландым. Бакъсам, башкъа бир яшнен
ойнамагъа тутунды. Къаршымда эки огълан-
нынъ йылмайышкъаныны эследим. Сустым.
Янъы бир оюнны бекледим ве къызынынъ
янына барып, оны кене ойнамагъа давет эт-
тим. «Бираз сонъра, Зекки», деди. Башыма
шиддетли эки юмрукъ энген киби олды. Чев-
ремде кулюмсирев бакъышлар текрарланды.
Тышкъа чыкъып долаштым. Текрар ичери
киргенде, кене онъа расткельдим. Кульмеге
тырышаракъ: «Ханым, бизим оюн не олды?..»

дедим. О озюни сыкъмадан: «Мен бу акъшам сизинънен ойнамайджагъым, Зекки», дедн. «Буны ильк теклифимде айтмайсынъмы? Мерамынъ менн бу ерде, алем огюнде масхара этмекми? Утанмайсынъмы?..» деп, терс чевирильдим, барып ериме отурдым. Ич бир шей коръмей, эшитмей эдим. О да керн къайтты, залда берабер отургъан аркъадашларына менн башынен ишарет этерек, бир шейлер айтып кульди. Дигерлерн де кульдилер. Сабырнен скемледен турдым, ишарет пармагъымнен оны косътерип: «Сустырынъ шу къадынны! Сёйленъ шунъа агъызыны къапатсын. Бир феналыкъ япа биледжек киби бир алдам...» деп къычырдым. «Не, урджакъ оласынъмы?... Бельки пычакънен кельгендирсинъ...» деген сес янгъгырады. Шу арада шамата къопты... Биревлер энъкъастан: «Къыз баланы ургъап ким о?.. Пычагъыны бир ерине сапламайсынъызмы?.. Тут якъасындан...» днсерек къычырышсалар, дигерлерн менн къорчалап: «Ялан! Йнгит къызгъа пармагъынен тиймедн. Фитненъиз кечмез!..»—деп къызыштылар. Базы ханымлар исе, къоркъушып, меденнст эвинден зува башладылар...

— Озюнъ де худжурлысынъ,—дедн къонакъбай.—Бир къолтукъкъа къач къарпыз аладжакъ оласынъ, сен? Акъибетн бу къыямет-фигъаннен хатырлаткъан.

— Шу къалабалыкъта Аэлитанынъ: «Зекки! «Зекки!» деген теляшлы давушыны да эшиттим. О манъа догъру чапа эдн. Утангъаңымдан текмилъ шашырдым. Эртесн куню Район кой хозяйствосы идаресине ариза берип, иштен чыкътым, авлакъ ерге кетип ча-

лышмакъ истедим... Бойлеликнен кене янгъызым, кене бойдактым.

Шундан сонъ мусафир де сусты, къонакъбай да...

Тышта нсе яз ягъмуры эп шувулдай эди.

1974

ТЕЛЕГРАММА.

Бу кягъытчыкъ инсанларгъа, бирден севинч, яхут яныкъ, козбайдын, я да эфкяр кетире биле. Бугунъ саба область шише-савут азырлав идаресининъ башы Бахтияр Тарпиге кельген телеграмманы юкъарыда айтылгъанларнынъ анги бирисине ант саймакъ мумкюн экен?..

Меселе шойле олды: о, къадыны — маалле турмуш эвлер комитетининъ кятибеси, эсмери, боюнджакъ киби мор козлю Гузельнен ишке кеткенде, сокъакъта оларгъа расткельген почтаджы кыз, чантасындан телеграмманы ве имза этиледжек дефтерини чыкъаргъаны киби, телеграмманы Бахтияр плиндирип алды. Имза этмек къадынына къалды: «Ярабби, бу кимден, хайырлысы олгъайды...» деп къалтырагъан элинен имза чекти. Онынъ приденъиз ренкли, мор козьлери торланды. Бахтияр телеграмманы окъуп чыкъкъан сонъ, шукюр, деген киби теренден, нефес алды. Сонъ оны кычырып, окъуды:

«Сизге кетем. Бугунъ ёлгъа чыкъам. Опем. Ананъ»

Гузель телашнен къоджасынынъ юзюне бакъты. Къасевет ичинде къалды, юреги сызлады. Сонъ асабийленип, давушыны котере

берип:— Бу кягъыт — хайырсыз хабер кетире, демеген эдимми?..

— Не себептең?.. Насыл кедер?..— Бахтиярның къашлары котерильдилер.— Къыс-къаякъланынъ акъылы къыска ола, дегенлерн будыр даа. Демек, меним анам — кедер, мусибет олды, ойлеми?

— Я не, къайнапанынъ зиярети севинчми?! Асылында чагъырмаздан келюв — юзь-сюзлик. Барып да бизде чокъ отурмакъ ичюн, къурулып, тедарекленип келеяткъан олса? Буны козь огюне кетиресинъми?— Гузель къаарълени. Ходжасына козь кыясындан бакъты.

— Я чокъча отурмагъа кельсе, не олгъан? Санъа эвде ярдымы тиер.

— Эбет, квартирам айвангъа, чокъагъа толгъан. Сыгъыр сагъар, ем берип, къуюдан сув ташыр.

Бахтиярның сёзю богъазына тыкъылды, туююлды. Гузель огде кетеркен эп чанъ-кильдемекте эди:

— Хош кельдинъиз, сизин пек сагъынгъан эдим, дерим. Лякин, билем, кимер кишилер башкъасынынъ эсабына яшамагъа севелер. Буны билем. Лякин къайда яткъызаджакъмыз оны? Къайда?!

Бу сёзлер коксюне сюнгу киби къадалгъан Бахтияр:

«Учь одамыз бар. Бир коше тапылып, эбет», дейджек олды, лякин тили куръмскленди.

— Не мырылданасынъ? Сенден сорайым, къайда?

— Шуны тюшюнем...

— Сени тюшюнгенинъ манъа къач капик.

Сен оны диванда яттырырым, деп тюшонирсинъ. Эбет, алырсынъ... Озю де толуга, агъыр къадын. Чевириле берип, оны узер ташлар,— деди.

Бахтиярнынъ сеси титреди:

— Насыл ола да, сен меним анамдан диванынъны къызгъанасынъ?

Гузель ачувланды:

— Не вакъыт келеджек шу? Атта телеграмманы кереги киби язмагъан. Койлю десеңъ, койлю.

— Анам санки бутюн вакъыт бойле шейлернен огърашып юре.

— Сен, шише-джам идаресининъ башы Бахтияр аркъадаш, бугунъ ишинъден эртедже чыкъ. О тарафтан поезд экинди келе. Эм ананъны къаршыларсынъ, эм тюкянгъа кирип, бир шейлер алырсынъ!..

Мусафир акъшамгъа якъын озю сюрип кельди. Бахтияр къапы янына анасы кетирген эки зембилъни къойды. Ана, келнинни къучакълады, маълайындан опыти.

— Къызым, не япасынъыз, сагълыкъларынъыз яхшымы?— деди.

— Ана, кирипъиз, кечинъиз,— деди оны чокътан берли коръмеген огълу.

Ана, эльбет, эсленген. Шалы астындан чал сачлары йылтырамакъта. Козъ асты къапакълары бираз асылгъан. Корюниши ёргъун. О, огълуна, э, балам, мен яшагъан ер санъа о къадар узакъ дегилъ, кимерде бир келип кетсеңъ не олгъан, деген манада бакъты. Лякин буны не огълу анълады ве не де келнин.

— Кельгенинъизге пек севинемиз, сагъынгъан эдик. Буюр, кирипъиз, анай,— деди келин де.

— Вакътым ёкъ. Сокъакъ башында машинна беклемекте, кызым. Мен область зираатчылыкъ илерилен мушавересине кельдим. Анда ашыкъам. Телеграмма берген эдим. Машиннанен догъру Бахтиярнынъ иш ерине кельдим. О нсе, вокзалгъа кетеджек олып тура экен. Эвден сизге: йымырта, сары ягъ, къаймакъ, одур-будыр алып чыкътым. Оларны ал, балам.

— Ана, ич олмагъанда бир къаве ичинъиз. Ишинъиз биткен сонъ, мытлакъа келинъ. Беклермиз.

— Ёкъ, раатсызланманъыз. Мусафирханеден ер косътергенлер. Шунда олмакъ сырасы тюше. Вай, отурып къалдым. Ашыкъмакъ керек манъа.

— Ана, мушавереден сонъ бир къач кунъ бизде мусафир оладжакътырсыз да,— деди огълу.

— Ич чаресин ёкъ, Бахтияр. Чюнки, анда алыма коре, мал-мулькюм бар. Кимсеге эманет этмедим. Я фермадаки малларым... Эйси, мусафирханеге келинъиз, анда отуршур, сёйлеширмиз. Яхшымы? Айды, даа корюширмиз,— деп джевап берди, кетти — областта белли мал бакъыджы, сют саагъыджы ана.

1978

ПОРТАКЪАЛ КЪАБУКЪЛАРЫ...

Ана, огълуна мусафирликке кетювни, бирден чезип оламады. Эльбет, Асан эр мектюбинде: «Мусафирликке, отурмагъа келинъиз?», деп чагъырса да, анасы шеэрде огълунынъ

бир козьлю квартирасында учь джан яша-
гъанларыны, кичкене баласы олгъаныны —
тарашлыкъны козь огюне алып, чекине
эди.

Авиаторлар шеэрчигинде иш Асанны пек
меракъландыргъанындан о, мында бол квар-
тира алмагъа бекломеден, къорантасынен
кочькен эди. Огълунынъ истидатлы, бедже-
рикли олгъаныны та балалыгъындан сезген
Пакизе апте, ходжасы джебэде эляк олгъан
янъгъыз къалгъанына бакъмадан, тикиш
фабрикасында геджесини куньдюз этип ча-
лышты. Асанны бир шейге мухтадж этмеме-
ге тырышты. Бойледже, онъа окъувгъа им-
кян, шараит яратты. Огълундан яшырын,
эвде бала феслери тикти, орьди, свитерлер
токъуды. Огълу исе анасына джевабен яхшы
окъуды, он йыллыкъ мектепни аля севиеде
битирди. Инает, юксек тасиль алды. Асан пек
ишкир эди. Эв ишлеринде де анасына даима
ярдымлаша эди. Эвленгенден сонъ да анасы-
ны унутмады.

Самолёт япыджылыгъы заводына ишке
кетти, анасына маддий ярдымда булунды.
Онъа эр афта мектюп яза, ал-хатрини сорай.
Энди пенсиягъа чыкыкъан анасы, парасы ет-
кеннини анълатып язса да, ярдымыны узьмей,
мусафирликке давет эте.

Анасы чыдап оламады, кетюв къарарына
кельди. Шекер-къыйыкъ, къурабне, вишне
татлысы ве бунъа бснъзер шейлер алып ёл-
гъа чыкъты.

Автобус оны — огълу, келини ве торунына
алып кельди. Бу янъы авна шеэрчикни о бе-
генди. Кестанелик бою кестирме ёлнен кет-
сенъ, орман узакъ дегиль эди. Сагъда, козь

къамаштырыджы юдже кърлар. Шеэрлилер бош вакытларында мында лыжанен тая экенлер.

Къомшулар, онынъ огълу ве келини иште олгъанларыны, торуны исе балалар багъчасында экенини сёйлеген сонъ, Пакизе апте юкюнн оларгъа эманет этип, шеэрчикни доланып бакъмакъ истеди. Эппейн юрди. Къайткъанда, бир сокъакънынъ четинде чёплюк обачыгъыны эслеп шашты. Пусюрленген кър устюнде, портакъал къабукъларына кърарышып яткъан, устюнде сыкъ язылары олгъан кягъытны коръди. Насылдыр бир дуйгъу тесиринен кягъытны элине алды, тегизледн. Онъа назар ташлады: «Бельки, керекли весикъадыр, кыдырадырлар...» деп тюшюнди.

Окъуп башлады, мектюп экен. Анасы кызына язгъан. Насылдыр къадын ал-эвалыны, кейфсизлигини, янъгъызлыгъыны хатырлатып, онъа, мытлакъа бир кель, деп, ялварып- яза: «Балам, мавы козьлюм, кель, такъатым, дерманым тюкенмекте. Сонъкиликке корьмек истейим, арзулайым, эвлядым. Гедже-кундыюз сени тюшюнем, сенден исе хабер-тебер кельмей. Атта, йылбашта биле бир къач сёз язмадынъ, кызым. Эмильчик энди институткъа киргендир, э?.. Сабийни сонъки кере экинджи сыныфкъа баргъанда корьген эдим, ким биле насыл бойлу-постлу олгъандыр. Эр мектюбимде язып ялварсам да, атта ресимини биле ёлламадынъыз, кызычыгъым. Манъа укюмет берген пенсия парам ете, амма юрегимде сизсинъиз...

Къомшумыз Фериде, сагъ олсун, манъа ярдымда булуна, базыда емек де пишире.

Мердивенлерден энмеге, юкъары чыкъматъа биле ярдымджым о. Ах, бабанъ янымда олса эди... Дженкте къалдынъ да Билял, Билял... Не эйлейим... Екяне эвлядым, бир чарелеп кель. Сени коръмезден олип кетерим, дне къоркъам.»

Ана кягъыттаки бурюшниклики бир даа тегизледн, портакъал къабукъларына бакъын къалды. Онъа шимди, гуя, бичаре ана инълеви узакътан эштильмекте эди... «Бу мектюпни къар устуне чёплюкнен бирге ким атты, портакъал къабукъларынен бирге, керексиз аджеба?.. Къызы фаркъына бармады да, кягъыт сапып ташладымы? Екъса, ана къызына эвлят борджуны хатырлаткъаны пчюн къызынынъ гъамсыз виджданына токъундымы, океси къозгъалдымы?.. Языкъ ки, мектюп конвертоиз, адреси ёкъ. Анасы атта къызынынъ исмини биле язмагъан, «Мавы козьлюм, къызчыгъым», деген. Балалыгъындаки мунасебетн олмалы», деп аджынды ана. Мектюп чёплюкте булгъаланып ятмасын дне оны букледн джебине къойды. Қъан тазыйкъы котерильген киби олды. Манълайы, эки тарафтап, сыкъып агъырды. Пальтосыны дёгмеледи, кетти. Эвде даа бирев ёкъ эди. Қъомшуда къалдырылгъан анахтарны алды, нчерн киргеннен темиз квартираны озюнджесине джыйыштырып, силип-темизлеп башлады, амма ашавы мектюп хатиринден чыкъмай эди.

Чокъ кечмеден огълу кельди. Акъшам аязында юзю аллангъан, анасыны къучакълады, мемнюннетликнен манълайындан опъти. Анасы да башыны огълунынъ омузына къойды.

Демир столнынъ чекмеджесинден недир алаяткъанда, ана онынъ ичинде дестенен озь мектюплерини абайлады. Шашты.

Эллерини керерек:

—Эй, мевлям, оларны неге сакълайсынъ? — деди.

— Сиз не дейсинъиз, ана, бу мектюплерни манъа сиз яздынъыз, олар бизим яшайышымыз, сизинъ огютлеринъиз, тилеклеринъиз...— деди огъул.

Бу арада къартийнинъ келнини Земире, къокъла киби дюльбер Заремачыкънынъ элинден етип кельди. Къучакълашув, опюшювлер, шадлыкъ. Ана пенджеренен бакъты. Тышта, портакъал къабукълары устуне тазе къар ягъып башлады.

1981

МЕЛЕВШЕ

Беяз чаршафлы кроватта чалкъа яткъан хастанынъ козьлери таванда. Арыкъ пармакълары арасындаки сигарнынъ тютюнни тёпеге созулып, пенджеренен ичери кирген кунеш шавлесине къарышып, ёкъ олып кете. Саат токътамадан чыкълдай бере.

Индемей яткъан адам дженк къурбаны. Джебэде бель кемиги къырылгъан. Кевдеси тельчеленген. Яш экенде къолтукъ таякъларнен юрди, сонъра арабачыкълар кечти. Энди тёшекке тюшти.

Аралыкъ пенджеренен кирген хафиф баарь елинен нефес алып, озь башына лаф эте берди. Сёйленгени агъаргъан дудакъларыннынъ къыбырдагъанындан билине... «Дагъларда,

къырларда энди мелешелер, лялелер ачылгъандыр. Тереклер бұрылегендир...» дей о, инсангъа хош ислер кетирген баарь хусусында тюшюнеркен.

Эр дакъикъа олюмни анъдырыджы хасталыкъны аят эшкъынен ешъип кельген бу адамынъ къальбинде, ким билъсин, насыл арзулар, уютлер яшамакъта.

Пенджерере артында балаларнынъ шенъ сеси эшитильди. Хаста яваштан башыны бурып, о якъкъа бакъты. Чешит ренкли шарлар корюнип кечтилер. Балаларнынъ сеси тынды.

«Ярын байрам...— деди хаста.— Эр кес шенълик тедаригинде. Секиз мартта эркеклер къадынларгъа бахшышлар алалар. Не ола мен де бир саатке турсам, тюкяиларны кезип, Хатиджеге бахшыш алып кельсем. Энди къач байрам кечти, онъа бир шей алып оламадым. Окюнедир. Достларына сукъланадыр. Айгиди сени, дюнья... Бахтсыз къадын меним себебимден, байрам-сейран не олгъаныны билъмей. Онъа агъыр. Пек агъыр. Тюзелип де, адамлар киби юрип олса эдим, яшамагъа, Хатиджени урьмет этмеге билир эдим амма!..»

Къадын кишининъ къальби назик. Онда баарь чечеги киби ачылув къабилиети бар. О озюнинъ севген адамынен хошланувны, кийинип-къушанувны севе. Хатидженинъ бойле шейлерни унуткъаны чокътан. Иште де, эвде де еди йылдан берли тешекте яткъан ходжасы акъкъында тюшюне. Буны дуйгъан ходжасы бир кунъ онъа.

— Санъа къыйын олды, Хатидже.— Менни инвалидлер эвине берсенъ, яхшы олур эди,— деди.

Къадыны онынъ сѣзлерине ынджынды, агълады, эм окюнѣп-окюнѣп агълады. Сонъ токътады, ходжасынынъ сачларыны сыйпады, козьлеринден, дудакъларындан опыти.

— Олюм бар, айрылыкъ ёкъ, Асан!— деди о, козьлериндеки яшларыны силип.

Иштен къайтаяткъан Хатидже эвге бир элинде зембиль, дигеринде бир топ мелевшенен кирди.

— Янъы китаплар кетирдим!— деди о къапыдан кирер-кирмез.

Хастанынъ севинчен козьлери йылтырадылар.

— Мелевше ачтымы?

— Эбет...— деди Хатидже.

Мелевшелерни хастанынъ янындаки курсю устюне къойды. Ходжасы оларны алель-аджел алып, асретли ве эеджанлы алда къокълады.

— Пенсиянъны да кетирдим,— акъчаны стол устюне къойды. Сонъра зембильден къагъыткъа сарылы недир чыкъарып, ходжасына узатты:

— Буны достларынь йибердилер. Озьлери де тезден кельселер керек.

Хаста сарылы шейни ачты: пудра, къыйметли мис... Айретте къалды. Тюшюнди... Якъын достларынынъ бахшышы ичтен насылдыр кучъ юрегини тюрткен киби олды. Агърылы, севинчли кучъ. Хаста кулюмспреди.

— Булар санъа. Хатидже!— деди о, сарылы шейлерни къарысына узатып,— мелевшелер манъа.

БАХШЫШ

Къуруджылыкъ бригада башы олып чалышкъан Нариман, къадыны Нияргъа саба эрте:

— Бугунъ анамнынъ догъгъан куню. Къартларгъа барайыкъ да,— деди.

— Яхшы. Барайыкъ. Раатлыкъ куню. Озюм де ниет эткен эдим. Гузельдже бир бахшыш алайыкъ,— деди джиддий корюниште.

— Радиолалары эскирген, концертлери-мизни яхшы динълеп оламайлар. Занымджа оларгъа янъы радиола керек.

— «Ригонда» алайыкъ да,— деди Нияр. Нариман шимди, не ичюндир, бала экенинде эвлеринде олып кечкен бир вакъяны хатырлады.

Оларнынъ къорантасы ойле чокъ бол яшмай эдилер. Беш балалыкъ къорантада Нариман энъ буюги эди. Зираат ишчиси, багъчаджы бабасы бир озю чалыша, анасы исе эв ишлеринен огъраша, балаларны бакъа, токъ ве темиз-пак тутмагъа тырыша эди. Къыш акъшамларындан биринде бабасы оглюк такъып, енълерини тиреди, омузына ягъбез ташлады, балаларгъа софра донатты. Бу тедарик ананынъ догъгъан куню мунасибетинен эди. Инает софрада: алма, армут, джевиз-фындыкънен ве буларнен берабер, туршу, емекнен донатылды. Баба стаканларгъа чай толдуруп, балаларгъа буюк бир джошкъунлыкънен: «Огъулларым, къызларым, бугунъки софра бизим ичюн дюньяда акъраны олмагъан, ананъыз шерефине яраштырылды. Сизге джан берген, геджесини кунъдюз этип, къайгъыргъан ананъызны омюринъизнинъ сонъуна къадар урьмет этигъиз»,— деди.

Бу аиледе ананынъ догъгъан куню, иште, бойле къайд олунгъан эди.

Къары-ходжа меркезий универсаль тюкянына кирдилер. Нариман сатыджы къадынга:

— Хатидже апте «Ригонда» радиоприёмнигинден бир дане мумкюнми... Бугунъ анамызнынъ догъгъан куню,— деди.

— Риджа этем, Сефае аптеге менден де селям айтынъ, онъа узун омюрлер тилеймиз,— деп къадын сымарышны муштерилерине такъдим этти.

Олар бахшышны алып кельгенде, Нариманнынъ бабасы — чал сачлы ве шойле де мыйыкълы Сулейман къарт кийинген-къушангъан, диванда отура эди. Эки кичик огълан да анлелеринен кельген эдилер. Аналары — Сефае апте корюнмей эди.

Нариманнынъ о якъкъа-бу якъкъа бакъынгъаныны абайлагъан къарт:

— Ананъ къомшугъа чыкъты, шимди келир,— деди.

Эвлятлар «Ригонда»ны ерлештирди, антенасыны чекти, Ташкент далгъасыны къурдылар. Бирден «эски-кърым» къайтармасы гуръледди.

— Бу пластинка да радиоланен берабер сатыла эдими, агъа?— деди шакъа тарзында Нариманнынъ энъ кичик къардашы.

Нияр козюни къысып, кулюмспреди:

— Бойле шейлер соралмай, къардаш,— деди.

Бу вакъыт эвге Сефае апте кирди.

— Ана, сизге бахшыш «къайтарма»!— деп келгени оны опыти.

— Джаным, балаларым, бойле буюк мас-
раф неге керек эди...

— Эвлятлар не къадар масрафлансалар да,
аналары огюнде кене борджлулар,— деди
Нариман, анасыны къучакълады.— Догъгъан
кунюнъиз хайырлы олсун!..

Бираздан сонъ сой-акъраба, къомшулар
да кельдилер. Софра донатылды. Ананы тёрге
отурттылар. Аналар озъ эвлятларынынъ са-
адетине севинип, Сефае аптеге узакъ омюр
тилеп, къаделерини алдылар...

1976

БАБА ОГЪЛУ

Сеттар къапыдан киргени киби чантасыны
сет устюне фырлатты ве бабасына:

— Сени оджапчемиз чагъырды,— деди.

Баба къырмызы энъсесини къатмерлен-
дирип, мусюр тавугъы киби къабарды. Козъ-
лерини огълуна тикти:

— Кене бир марафет япкъандырсынъ даа...
Не къатып къалдынъ, айт бакъайым, не ол-
ды?..

— Дерсимни азырламагъан эмишим,— деп
шыпшыкълады огълан. Еки меним къадар да
бильмей, амма оджапчем...

— Еки дегенинъ ким?

— Бир будала бала. «Эки» деп оламай,
шунунъ ичюн биз оны, Еки, деп эриштиремиз.

— Анълашылды. Демек, Еки сенинъ къа-
дар да бильмей амма оджапченъ онынъ ба-
шыны сыйпай, ойлеми?

— Бильмей...— деди огълу башыны эгип.

— Олмаса, бу оджапче дегенинъ... Ху-

джур... Барып, озюмни бир даа хатырлатмасам олмайджакъ гъалиба.

Баба кийинди, ири-ири гадымларнен автобус токътагъан ерге кетти. Автобус ёкъ эди. Азачыкъ беклемек керек олды. Баба патлайызды.

— Бу автобусларнынъ сайысыны арттырмакъ мумкюн дегильми, не мараз?— деп сомурданды ве ог къапыгъа ынтылды. Ынтылды, амма шофёр онъа дарылды.

— Балалы къадын, я да инвалид дегильсинъиз, арт къапыдан кириңиз,— деди. О арт къапыгъа окъталды. Машинагъа невбетнен киреяткъан адамларны итеклеп, ортагъа сокъулды. Бу арада гурь мыйыкълы бир эркек онъа:

— Низамны бозманъыз, эр кес невбетнен киргенде серке киби огге атылгъанынъыз не?..

Баба онынъ сёзлерине къулакъ асмады, эп ичери сокъулды. Автобус кочъти. Банаки эркек киши, автобускъа мишген сонъ, огдеки сырагъа ерлешкен яш ве сагълам мучели бабагъа бакъып:

— Бойле бакъкъанда меденнетли адамгъа ошайсынъыз, лякин...

— Лякини не? Бельки сени къучагъыма алып, автобускъа мишсетмени истегендирсинъ,— деди.

Онынъ къабалыгъы ёлджуларнынъ тилини чезди. Олар, азмагъа япышкъан балкъуртлар киби, адамларгъа сайгъысызлыкъ, эдепсизлик косьтерген яш бабаны сыкъыштырдылар. О ачувындан чюкюндир киби къызарды, машинадан тюшти. Багъчалыкъ ичине ерлешкен мектепке барып кирди. Оджалар одасында стол башында отургъан акъчиль черели, ин-

дже кевдели яш бир къадыннынъ алдына барды:

— Мени чагъыргъан экенсинъиз. Не олды?— деди.

Бабанынъ къарыкъ, серт сесине шашкъан яш оджапче мулайым бир сеснен:

— Огълунъыз Мансур эвге берильген дерслерини япмай, эки-учь ишаретлеринен окъуй. Тербиеси де ярамай, пек къаба ве...

— Олды, олды,— деп оджапченинъ сёзюни больди,— бизим балаларымыз ичюн девлеттен айлыкъ аласынъыз, оларны яхшы окъутмакъ, тербиелемек элинъизден кельмей гъалиба, о вакъыт башкъа чаре тапмакъ керек.

Яш оджапче онынъ артында бакъаркен; «Сеттар бабасына пек бенъзей экен», деп тюшюнди.

Баба директорнынъ кабинетине догърулды. Лякин къапыны ачып ичери киреяткъанда бирден тарс токътады, босагъа устюнде къатып къалды. Стол башында отургъан гурь мыйыкълы эркек, даа дёми автобуста онъа къабалыгъыны, эдепсизлигини къайд эткен адам эди.

Баба яваштан артына чекильди, ымпыс-тымпыс эвине къайтты.

1976

ДОСТЛАРЫ БЕКЛЕЙЛЕР

Ишкир, билъгили йигит Эдем Файтонджы чокъ йыллардан берли чалышкъан заводдан бирден кетюв къарарына кельди. Буны эшиткен танышлары, достлары шаштылар. Шакъа-мы я? О, махсус унер-техника окъув юртуны

битирген сонъ, догъру мында кельди, зиратчылыкъ машиналары япыджылыгъы заводына электро-чиленгир олып чалышып башлады. Вакъытнынъ кечмесинен, белли уста олды. Бундан да гъайры эмек оджагъында чалышмакъта эди. Шимди исе, иштен кетмеге ариза язып, завод директорынынъ кабинетине кирген.

Директор аризаны окъуп чыкъкъан сонъ, онъа тикилип бакъты:

— Тюшюнп-ташынып иш тутмакъ керек. Янъылаяткъанынъдан хаберинъ бармы?..— деди.— Заводнынъ келеджеги, инкишаф ёллары озюне белли. Сенинъ де истикъбалинъ бу ишханенен багълы. Отур еринъде, бош хаялны ташла.

Директор пармакъларынен столны такъырдатты, еринден турды, кунештен кумюш киби йылтырагъан, озенге бакъты.

— Садыкъ Наджимович, бу къарарым къатты. Кетем. Яни башкъа ишке авушам. Бир танышым мени трестке ерлештиреджек. Мында чалышкъаным стер, энди анда чалышмакъ истейим,— деп кестирди Эдем.

— Ойле олса, багъышла, кетсенъ кетеджек-тирсинъ даа... Директор аризанынъ четине бир къач сёз ве имза чекти, оны йнгитке узатты:— Ёлунъ ачыкъ олсун!..

Эдем кадрлар болюгине барып, иштен бошав къагъытынъ алды ве озь-озюне, «бу ишни анги болюк я да цехтен башламалы?..» деп тюшюнди. Оны озь болюгинден башламагъа къарар берди.

Баш технолог логариф джедвелнинъ кездириджи джамчыгъыны кунеш шавлесинде йылтыратаракъ, бир шейлер эсапламакъта эди.

Эдем ичери киргенинен, о пенснесини элине алды, оны, джебинде-ташып юрген, къадифе парчасынен сюртти, сонъра хадими столгъа ташлагъан къагъыткъа бакъты:

— Къараманлыгъынъны эшиттим. Садыкъ Наджимович шимди телефон этти. Хоразлангъансынъ. Аризангъа къол къойгъан. Хош, ишинъни не ичюн терк этесинъ? Къайда кетесинъ?..— деп сорады.

— Алексей Николаевич, сизнен, умумен, заводнен сагълыкълашам. Кениш ёлгъа чыкъмакъ, ихтисасым боюнджа юксельмек истейим. Шимди яшларгъа кениш ёл, осьмек керекмиз...

Баш технолог омузларыны къысты:

— Олян, бу ишханеде осьмек олмаймы ёкъса?..

— Олмай. Бу ер — истисал. Мен Узакъ Уфукъларны севем. Риджа, бир имзачыкъ...— Эдем стол устюндеки къагъыткъа ишмар этти.

— Э, директор Азизов кондюрип оламагъан сонъ, мен не япайым...— баш технолог къагъыткъа имза этти.

Эдем бундан секиз йыл эвельси плькиде ишке кирген цехине кельди ве уйкен уста Пётр Кузьмичке инетини анылатты. Эсли ишчи-устаз шашты, тазирледди:

— Текмиль шашкъансынъ, къардаш. Меним гъайретли атик шегиртим! Озь еринъден сув чыкътымы, ёкъса бирден фезагъа чыкъаджакъ оласынъмы?..— деп сомурданды.

Бу хаберни эшиткенлернинъ эписи, онъа бойле къатты сёз айттылар.

— Демек, бизден чыкъып кетесинъ? Футбол командамызны терк этесинъ?.. Озюнинъ бойле ерини джойгъан адамгъа ялынъыз

акъылсыз демек 'мумкюн,— дедилер заводнынъ футбол командасында ойнагъан йнгитлер.

Эдем бойлеликнен, иштен бошав кягъытына бутюн имзаларны текмиллеген сонъ тышкъа чыкъты, чинар, терегининъ салкъынында отурып, раатланмакъ истеди. Завод азбарында Майыс байрамына азырлыкъ корюв тедариги кетмекте эди. Шенъ музыка алтында бир группа ишчи-яшлар ве кызылар чсврени безетмекте эдилер. Байракълар, тюрлю ресимлер, диаграммалар ве гирляндалар ярашыгъы бакъкъан козьлерни къамаштыра. Чевреде — шадлыкъ, шепълик, кулькю... Эдем четте тюшюнджели. О бирден еринден атылып турды, завод идарессине чапты директорнынъ кабинетине сокъулды.

— Садыкъ Наджимович, мен бир ерге кетмейим. Доланув кягъытыны исе... О имзалар толу кягъытны йыртып, сепетке быракъты.— Мындан бир ерге кетмем!— деди.

Азпзов шакъылдап кульди. Телефон къулакълыгъыны алды:

— Алексей Николаевич, бизге технолог керекми?.. А, э, теджрибели, бизим истисалны яхшы биле... Ким дейсинъизми?.. Ады-ёлу — Эдем Файтонджы экен.— Телефонда джошкъун кулькю эшитильди.— Шимди барыр, танышырсынъыз. Бакъынъ муаббет чалышмагъа тырышынъыз,—о къулакълыкъны кёйдю, кене алды:— Кадырлар болюгими? Файтонджынынъ аризасыны манъа алып келнинъиз... Ёкъ, эмир олмайджакъ!—къулакълыкъны ерине ильдй.— Айды, янъы ишинъ хайырлы олсун, Эдем, сени достларынъ беклейлер.

1981

Сачларына чал тюшкен, арыкча беденли, муляим черели бу кьадыннынъ корюниши тюшюнджели, лякин агъызыны ачып да кимсеге шикъет эткен вакъыты олмады. О, чокъ йыллар девамында музыка мектебинде чалышты. Шимди пенсияда. Огълунынъ къорантасынен бир ерде яшамакъта. Къвартиралары учъ козьлю. Одалар ойле кичкене дегиль. Оларгъа чокъ тарашлыкъ этмей демек мумкюн.

Лякин келин тарсыкъа. Эвде озъ тертип ве низамыны къоймакъ истей. Асылында о бу эвге келин олып тюшкенининъ биринджи кунюнден озъ тертибининъ къоя башлады. Зейнеп аптенинъ эшьяларыны: диваныны, шифоньеринин, савутлар тургъан шкафыны балконгъа чыкъарды.

— Булар эскилер, эвимнинъ корюнишининъ бозалар, мен башкъа, янъы эшъя аладжакъым,— деди. Онынъ бу якъанларыны ходжасы да догъру таныды.

Бойлеликнен, ананынъ эв эшьялары да, озю де балконгъа чыкъарылды. Яш къорантанынъ озъ аяты, озъ достлары, озъ тертибин ве софрасы бар. Сой-акърабанен де алып-береджеклерин ёкъ. Ана къорантада ич бир шейге алякъадар дегиль. Алгъан пенсиясы озюне етише. О, тек эки кичкене торунчыгъыннен мешгъуль... Оларнен бир одада отура. Бу да, эльбет, вакътынджа. Яш ана-баба бир чарелеп, озъ эвлятларыны балалар багъчасына ерлештирген сонъ, огълу анасына бир одалы кооператив квартира алып береджек ола. Яни айры чыкъараджакълар. Ана исе къасеветлене, къоркъуна. Торунларындан айырыла-

джагъы кельмей. Буны сезген къомшулар онъа: «Зейнеп апте, шу Дилявернен Гулизардан бу къадар къоркъасынъыз... Бутюн эвнинъ иши сизинъ башынъызда. Чамашыр юв, утле, аш-сув бакъ, эв джыйыштыр. Балаларны бакъ. Бир де озьлеринден къоркъ. Бунъа не демек мумкюн. Айры чыкъсанъ бинъ кере яхшы олур. Эвлят аскъысыны котермек бу къадар оладыр даа».

Апа терен къуюдан эшитилген кибн тыныкъ сеснен:

— Мында, эр алда огълумнынъ сесини, кулькюсини эшитип турам. О, келнинен тынч сейленсе, муаббетликлерине хошланам. Сабалары дигер одада устра машинкасынынъ сесини эшитсем, траш олгъаныны анълайым. Айры квартирада буларнынъ ич бирисини эшитмем. Огълум хусусында бир шей анълап оламам. Я, торунчыкъларымнынъ шенълиги? Айры яшамакъ ич де мумкюн дегиль.

О, узун пармакъларыны буклеп-буклеп догъурта, юзюнде чекинювге бенъзер бир аялмет, ынджынув сезиле.— Олар менимле иддалашмайлар, манъа сультев япмайлар. Менден бир шей талап этмейлер. Ян-янаша яшасакъ да, меннен алып-береджеклери ёкъ. Догъру, къомшугъа чыкъып, бираз панино чалсам, я да оларнынъ достлары мусафирликке кельгенде, кедер этмейим деп, балконгъа чыкъсам, не ичюндир ачувланалар. Озюме пиширген аштан торунларыма бергенимни корьселер, бегенмейлер. Оларны бакъмагъа озюмизини де кучюмиз етер, дейлер. Мен буларгъа, умумен эр шейге алыштым. Чюнки, эвлят, торун севгиси эр шейден устюн.

1977

Бойдакъ Вели яреснен сонъки корюшювде:

— Элимден кельсе бутюн дюнъяны санъа багъышлар, омюр билля сени эль устюнде кездирер эдим. Ич бир вакъыт ынджытмам, север ве саярым,— деди.

Къундуз сачлыкъ, къара юзюм козьлю Шевкъие оны динълеерек, бахтлы кулюмспреди, приди, Велинен бутюн омрю бахтлы оладжакъына татлы-муаббет яшайджакъларыны тасавур этип къуванды.

Тезден, гурдели никях тою да олып кечти. Киев ве келининъ тувгъанлары бунъа севииндилер. Къонакъбайлар ве тойгъа топлангъанлар да шад эди. Оюнлар, йырлар, кулькюлер, къучакъ-къучакъ гуллер, чечеклер... Янгъыравукъ сёзлернен хайырлавлар, бири-бирине къуралып кеттилер... Киев-келин аятына севги ве бахт тиледилер. Тенби сёзлери айтылды. Келининъ юреги кульмекте, яшында отургъан Велиге ишанчен сыйыкъмакъта эди.

Акъ гогерджин киби ярашыкъ кийимли, ильванлы келин, костюми перчемн ве мыйыгъы киби сия, киевинъ де юреги къуванчлы. Тойдан сонъ тувгъанлары оларгъа шахсий оджакъларыны къурмагъа ярдым эттилер. Бу яш анле де заман модасына уйгъун олакъ яшамакъ, темель тикмек истеди.

Яшларнынъ ишлери яхшы ёлуна къоюлгъан эди...

Кунылер кечти, иш ерлеринде чалышув вакъты биткенинен оларны севги эвге ашыкътыра эди. Чюнки яшлар акъшамгъадже бир-

бирини сагъына башлайлар. Вели ёлда базар-
гъа, тюкянларгъа кире, эв кереклеринен
берабер къокъулы чечеклер, гуллер де ала
тургъан. Шевкъие оны хошнутлыкънен къар-
шылап, ала. Берабер акъшамлыкъ аш азыр-
лайлар, сонъра, тёрде дивангъа ерлшип,
телевизорнынъ меракълы косътеришлерини
сейир эте, я да газета, журнал окъуйлар.
Базыда достларына мусафирликке баралар.
къомшулары, танышлары бу яш къоранта
акъкъында ялынъыз эйи сёзлер айта эдилер.

Велининъ заводда да ишлерни сырасында.
Ишине кямиллиги урьмет къазандырды. Яш
олгъанына бакъмадан, онъа энъ муреккеп
ишлерини ишаналар. Къомшу цехлер, атта за-
водлардан келип онынъ иш теджрибелерини
огренелер.

Онынъ яш токъумаджы, незакетли Шев-
къиесинен бирликте аяты ишанчнен, шенъ
кечмекте эди..

Айы-куню етип Шевкъие сагълам бир
огъланчыкъ догъурды. Яш бабанынъ, гъурур-
дан. башы кокке тийген киби олды. «Ура!»
деп къычырды. Янъы къоранта азасы тезден
эвге кетирилди. Қозъайдын хайырлавлары...
Вели чокъ таныш-билишини эвге кетирди.
Огълунен пфтихарланды.

Вакъыт бахт ичинде кече берди.
Эр шей ёлунда. Яш баба эвге башта арада-то-
рада, сонъундан исе сыкъ-сыкъ къызгъын,
кейфли келип башлады.

Шевкъие дарылды, ишхансе де юзьлеп
башладылар, Вели:

— Мен ичкиджи, барматухаджы дегилим.
Истесем бугунъ вазгечерим,— деди.

Айлыкъ акъчасыны капиги-капигинен эвге

кетиреджек, эв хызметининъ ярысыны озъ бойнуна аладжагъына ант-емин этти. Лякин озъ сѣзюнде турып оламады. Къадыны онынъ ишандырувларына энди инамсыз вазнетте эди. Ходжасыны къапыда сархуш коръсе къ дарылыр, къ анълатмагъа тырышыр, бавуны тапар эди.

Лякин, кет-кете юзьлевлер, тазирлер Велини зытландырды, Шевкъисенинъ исе, сабыры тюкенди. Лаф, сѣзлер кескинлешти. Даваларнынъ биринде келинчек:

— Ичкиликни быракъмайсынъ, эвден кет! Джаным янды. Сенден бу балагъа баба олмаз. Узьдюр!... — демесинми...

Вели атты-тутты, къорантадаки дава эп котерильди. Яш бабанынъ эси башына милицияда кельди. Сархушларны айындыргъан ерде ятты, тюшюнди, сабагъадже юкъламады эп тюшюнди.

Аят ёлу тасавурында кпполентасы киби текрарлана берди. Чокъ ерлерде озъ янълышыны ачыкъ коръди. Чокъ шейлерге пешман олды. Лякин андан чыкъкъан сонъ, гъуруры ёл бермеди, ёкъса утандымы, эр алда, озъ бахтына якъын барып оламады. бир достунынъ эвинде булунды. Ишинде ёл берген янълышларыны тюзетип башлады. Заводнынъ ятакъханесини авушты. Къадедешлерини коръсе, четке бурулып кетти. Эйиликке ынтылгъан адам хор олмай экен. Яваш-яваш озъ ёлуна минди, илерилер сафында ер алды. Бу хаберлерни, эльбст. Шевкъие де эшитмей къалмады. Онынъ яралы юрегине бу эйи сѣзлер мельэм олдылар.

Иш вакъыты биткеннен Вели тышкъа атылды. О, шимди бир ерге бармадан, догъру

заводнынъ ятакъханесине, ондан исе озъ эвине, огълуна ве Шевкъиесине бараджакъ. Бойле тюшонджелернен ашыкъып кетейткъан Велиинъ козьлерине, элинде яш баласы олгъан бир къадыннынъ азбар къапыдан киргени чалынды. Онынъ юреги чапаланды, аякъ-эллери йиберилип кеттилер. Чюнки о къадын онынъ бахты, аяты, Шевкъие эди.

1978

ЭР ШЕЙ АЗЫР

Бир элинде баласы, дигер элинде богъчасы олгъан сагълам вуджудлы, къонъур сачлы яш къадын эвге ёргъун алда, кирди. Богъчаны къапы янында къалдырды, баланы исе сет устюне къойгъан сонъ, кокиос толдурып нефес алды, юзюннинъ терини сюртти. Одаларны джыйыштырып башлады. Чанакъ-чѣльмекни ювды, къуюдан сув чекип, азбарда чечеклерни суварды. Иши кене битмеди, атеш якъты, къартоп темизледи, къазан асты...

«Джаным, эв ишининъ сонъу олурмы экен?» — деп тюшонди. Яш къадын эр шейни вакътында ве темиз япмагъа алышкъан. Тезден акъайы — Айдер иштен келеджек, давранмакъ керек.

Сонъки вакъытларда бир тамам эв ичинде къапалып къалгъан Меванынъ бирден бир арзусы Айдерни хошнут этмек, онынъ макътавыны, татлы сѣзюни эшитмек олды. Апайыннынъ тырышчаплыгъыны бегенген Айдер де, сырасы кельгенде, Меваны макътамагъа биле эди.

— Валлан, сенинъ киби ашчы дюньяда олмаса керек. Меним чеберим, мелянкем,— ве пяхри сѣзлерни тизнштире бере эди.

Мева акъайгъа чыкъкъанда эвге багъланып къалувны акъылына биле кетирмеген эди. Лякин яш бала оны багълады. «Балам бироз оськен сонъ, яслиге берир; кене озъ ишме барырым», деп ойлагъан эди. Лякин вакъыт кечдикче, Айдер денъшти. Эки сѣзнинъ биринде яслиде ер олмагъаныны, баланынъ анда къыйналаджагъыны мапа этип, онынъ озъ ишме къайтмасына аякъ чалды.

Инает, экинджи бала догъды. Мева севген зенааты боюнджа ве тикиш фабрикасындаки янъылыкълардан артта къала берди. Эри Айдер исе энди онынъ япкъан ишини де, пиширген ашларыны да бегенмей. Башталары иштен чыкъкъанынен эвге ашыкъкъан олса, энди эки куннинъ биринде яры геджеде келе. Бунъа не демек мумкюн?

Иште, бойле акъшамлардан биринде Мева къазаныны оджакътан алып, азбардан чыкъты, козьлерини завод бетке тикти. Кунъдюз сменасынынъ ишчилери энди эвлеринде олсалар да, Айдер аля корюнмей. Яш ана гъам-къасеветнен эвге къайтып, балаларына тѣшек къойды. озю де оларнынъ янына узанды. Козьлери юкъугъа кеткенде, бирден къапы къакъылды. Ачып бакъса, Айдер...лякин о, агъызына талкъан къапкъан адам киби, не апайына ве не де балаларына сѣз къатмады, алель-аджеле кийинди, эвден чыкъып кетти.

Яш къадыннынъ юрегини шек-шубелер сарып алды. Козьлери окюнч козьяшларынен торландылар. Юкълап оламай, пенджереден

чокътап-чокъ йылдызлар парылдагъан мавы
кок юзюне бакъып кедерленди...

Геджепинъ кеч маалинде кене къапы
къакъылды. Мева къапыны ачкъанынен бур-
нуна ракъы сасыгъы урды. Зорнен аякъ ус-
тюнде тургъан Айдер босагъадан ичери со-
къулды ве къопайчоралыкънен:

— Мен кельдим,— деди. Лаф этмеге ме-
джалы къалмагъан эди. Сетке серилген ки-
би хурулдап башлады.

Ходжасыны биринджи кере бойле вазнет-
те корьген Мева эртеси куню саба фабрикагъа
кетти. Анда базы бир адамларнен корюшти.

— Балаларынъыз ичюн къасевет этме-
нииз,— дедилер онъа.— Бирини яслиге, диге-
рини балалар багъчасына ерлештирмиз.
Кене озь цехиниизде ишлерсинииз.

Бу къолайлыкънен олмады. Къары-ходжа
арасында дава да чыкъты. Лякин, Мева деге-
нинден керп дёнмедил. Бу давалар къадын ча-
лышып башлагъан сонъ, даа да арттылар.

— Бу эвде не аш бар, не сув,— деп ба-
гъырды бир кунь иштен кельген ходжа.

— Догъру, ёкъ, лякин олур. Эндиден сонъ
эв ишлерини бераберлешип япаджакъмыз.
Эм о вакъыт эр шейимиз олур.

Айдер къызды:

— Не, манъа чамашыр ювдурмакъ истей-
синъми?..

— Иштен сонъ чайханелерде, буфетлерде
салланып юргендже, эвде ёсманъа ярдымынъ
тийсин,— деп кулюмсредил къадын.

Экинджи куню, иштен сонъ Мева яслиден
ве багъчадан балаларыны алып, эвине къайт-
ты. Айдер эди эвде эди. Лякин, Мева онъа
сёз къатмады, эв ишлерине тутунды.

Лафны Айдер башлады:

— Мева, бугунь не пиширеджексинъ,я?..

— Сув кетирильсе одун ярылса, кыйма чекильсе, чиберек пишир эдим,— деди о.

Мева эллерини ювып, енълерини тиреп, текнеде хамыр басты.

Айдер исе азбаргъа чыкъты, пышнайберип одун ярды, сув кетирди, согъан темизледи ве машинанен кыйма чекмеге башлады.

Чоюн ичинде кыйнагъан кыйрукъ ягъынынъ эйи кыокъусы Айдернинъ бурнуна урды, о Мевагъа айланды:

— Кыйма азыр!— деди кулюмсиреп.

1930

МАНЪА ИШАН

Башта севинчен, сонъра исе кедердек юкъусы кыачкъан Мелек бир кыач кесе азбаргъа чыкъты, эвге кирди. Кыаарьленди, кедерленди, сонъра раатсызланып башлады. Яры гедже, ходжасы аля даа корюнмей, не олмак мумкюн? Гедже бойле кечти. Танъ атты.

Саба исе, кыучакъ баласыны юкълатып, кыомшу кыадынъа эманет этерек, эвинден чыкъты. Чокъ ерлерге барды, чокъ адамлардан сорады, лякин Хайсерни тапып оламады. Сонъ дос-догъру Хайсер чалышкъан агъач ишлери комбинатына кетти. Араба кыапыда тургъан кыаравул кыарт эсней-эсней:

— Хайсер бала дегиль, кыасевет этме, озъ аягъынен кыйтып келир.— деди.

Мелек эвге кыйтты. О кыапыны ачар-ачмаз кыомшусы:

— Мелек, эвге кыысмет олса, бугунь ёл-джусынъыз, гъалиба...— деп ташлады.

Яш ана кыызарды ве эль саатине бакъты. Поездгъа минмелерине ярым саат вакъыт къалгъан. О эвге кирди, пенджерелерни ачты. Ичери серин ель кирди. Мелек стол янындаки скемлеге отурды, джакъыны эллерине тиреди, козьлерини бир нокътагъа тикип, тюшюнджеге далды. Столда, савут ичинде, гедже пиширпльген шекер кыйыкъ, джигер кобетеси тура. Мелек оларны заметленип, къартларымызгъа алып барырмаыз, келлинимиз лезетли ашлар пиширмеге биле экен, десинлер деп, севине-севине пиширген эди. Бу арада онынъ козюне шифоньер янында тургъан чемодан чалынды. Онынъ ичинде Хайсериниъ ве озюнинъ урбалары, баланынъ богъчасы бар. Ел-джу эдилер, амма олмады.

Хайсер кельди эльбет, лякин поезд кеткен сонъ, эм озю де зиль сархуш, зорнен аякъта тургъан бир алда кельди. Индемеден арттакан одагъа кирди, бир къач кере серник чертти ве лякин папиросыны якъып оламады. Ода-нынъ ортасында багъдаш къурунып отурды, элини юкъары котерип, нелердир сомурданды. Онынъ бири-бирине бирикмеген сёзлеринден ич бир мана анылашылмай эди. Сонъ бирден хурулдады.

Иште, ойле айдын гедже. Мелек, ходжасына баягъы бакъып турды, Хайсериниъ сонъ вакъытларда насылдыр янъы аякъдашларгъа къошулып, ичкиджиликке урунгъанына окюнди, яныкътан терен кокиос кечрди. Ходжасы бугунь бир айлыкъ раатлыгъыны алып, Мелекнен барабер, уйледе озь ана-бабасына му-

сафирликке кетеджек эдилер. Къайпатапен къайпана Мелек келининъ лезетли, хамыр ашлар пишirmeге бильгенини кореджек эдилер. Эдилер, лякин Хайсер ёлгъа чыкъмагъа ниет эткен бир вакъытта раатлыкъ парасынынъ ярысыны къадедешлеринен берабер савургъан. Эвге кёр-сархуш кельди.

Мелек саба чемодандаки шейлерининъ эпсини кене ерли-ерине къойды. Эв алдына чыкъкъан Хайсер озен янындаки отургъычта отура, сувгъа бакъып, тюшюнджеге далгъан. Тосат-тосат папирос тютете эди. Мелек онынъ япына барып отурды:

— Кузгюни ал да озюнъе бир бакъ. Ракъы сенн аштан, сувдан вазгечтирди, масхара-резиль этти. Ал, косътюминъни де сатып ич! Анапъа-бабанъа азырланылгъан бахшышлары да сат!— деди. Хайсер апайынынъ бу сёзлеринден эм асабийлене, эм де ачувлана. Мелек исе лафыны девам эте,— сонъки вакъытта биз инсан киби киногъа, театрге я да паркке барамызмы?.. Ёкъ. Сен данма озь къадедешлеринънен юресинъ.—Элиндеки буклю къагъытны ачты, окъуп башлады:—«Эвлядым, Хайсер ве сайгъылы келиним Мелек! Келеджегинъизни чокъ ишандырдынъыз. «Огюмиздеки афта мытлакъа бараджакъмыз», деп мектюп яздынъыз, амма кельмединъыз. Эки къарт козьлеримиз бутюн вакъыт ёлда...» Бу ерде Мелек дикъкъатыны къагъыттан ходжасына чевирди:

— Мен оларгъа мектюп яздым. Динъле окъуйым. «Сайгъылы ана ве бабамыз! Мектюбинъизни алдыкъ. Сизге торунынъыздан селям ёллаймыз. Бу афта да барып оламадыкъ. Чюнки сагъынып беклеген Хайсер огъ-

лунъыз бир айлыкъ парасыны шишедеш дост-
ларынен ичкен. Поездгъа кечиктик. Сизге
энди о ичкиджилик хасталыгъындан къуртул-
гъан сонъ бараджакъмыз...»

Хайсер мектюпн апайынынъ элинден алды.
йыртып атаджакъ олды, лякин йыртмады.

Сонъра башыны котерди:— Бельки бу мек-
тюпни оларгъа йибермемиз, чюнки къартлар
хайырлы хабер — бизлерни беклейлер. Ана-
бабама сенни мектюбинъ пек буюк яныкъ
алып барыр. Шунунъ ичюн...

Хайсер тамшанып алды, сёзюни сонъуна
чыкып оламады.

Мелек онъа козюнинъ къыясынен бакъты.

— О санъа багълы, мен оларнынъ юрегини
яраламакъ истемейим. Озюнге ишансанъ,
йиберме, десенъ, йибермем.

Хайсернинъ юзюни умуот къыгъылчымы
ярыкълатып кечти.

— Йиберме, Мелек, манъа ишан,— деди
яваштан.

1980

ЮРЕК ИШИ

Алтын реикли япракълар тереклерден ерге-
тёкюле башлагъан бир вакъыт эди. Кесментик
кевделл адам, агъыр чемоданыны котерип.
Гулистан шеэрининъ демир ёл станциясына
кельди. Агъач отургъычлардан бирине чёкти,
чевреге бакъынды. Мында оны таныгъан адам
ёкъ. Башыны эгди, яныкълы тюшюнджелер
оны узакъ кечмишине, мешакъатлы аят ёл-
ларына алып кеттилер...

Улу Ватан дженки башлагъан биринджи
жуньлерде яш апайы Майе ве огъулчыкълары,
Эдемнен Али, козьяшларнен оны дженкке
озгъаргъан эдилер. Майе ходжасына:

— Якъуб, бизлерни унутма!— деди, агъла-
ды.

Якъуб Ана-Ватанымызны къорчалав киби
мукъаддес борджуны эда этеркен, баягъы
джесюрликлер косътерди. Лякин дженкинъ
сонъунда агъыр яраланып, сочиге госпиталь-
ге тюшти.

Бутюн вуджуды атеш ичинде яна, вазияти
агъыр эди. Умютсиз. О, Майеге мектюп язды.
Къадыны кельмеди, мектюп алды.

«Бармагъа ич чарем ёкъ. Ана хаста. Биз
сагъ-селяметмиз. Сенинъ де тюзельменъе ду-
аджымыз.. Корюшмек къысмет олсун.»

Якъуб янды, туташты. «О, мени эльсиз-
аякъсыз къалды, беллей гъалиба, шунинъ
ичюн кельмеди. Демек, энди онъа керекмейим.
Лякин башкъа яралылар озъ адамларына
кереклер де, оларгъа келелер де», деп тюшюн-
ди, окюнди.

Палатада онынъ сагъ тарафындаки яш,
сарышын йигит, зорнен тирсеклерине тирелип,
башыны котерди:

— Бельки, керчектен де ижкяны ёкътыр.
Сиз къасеветленменъиз,— деди ялварыджы
сеснен.—Огъулчыкъларынынъиз да кичкенелер,
къартий нсе хаста. Дженк, атеш, фелякет.
Бойле вакъытта оларны кимге къалдырып
кельсин?!

Сарышын йигитни Якъубнынъ сол тара-
фындаки къырджыман киши токътатты:

— Сен, къардашым, даа яшсынъ. Къадын
миллетининъ психологиясыны бильмек дегиль,

озюни биле корьмегендирсинъ. Шунунъ ичюн бойле джиддий лакъырдыларгъа къатылма.— Сонъра исе Якъубгъа шойле деди.— Сен исе озюнгъни сыкъма, сагълыкъ олсун. Мындан тюзелип чыкъсанъ олды. Севимли къадынынъ омюр имтианыны тутуп оламады. Яра-лангъапынъ себеп олды. Сен онынъ насылт-инсан экенини анълады. Мындан чыкъкъан сонъ экимиз берабер бизим тарафларгъа кетермиз, vessелям.

Эм олар ойле де яптылар. Госпитальден чыкъкъан сонъ, догъру Ишбай шеэрини кеттилер. Якъуб анда баягъы вакъыт шу достунынъ эвинде яшады. Автопаркъа ишке кирди, курста окъуп, шофёр олды. Геолог излейинджилер группасында чалышты. Тундра бойлап, юрювлер бездирген сонъ, таксиге алмашты. Ишнин бегенди. Экинджи аиле къурды. Лякин оларда бала-чагъа олмады. Бу ал исе Якъубны пек раатсызлай эди. О, ичип башлады. Эйи ки, вакътында озюни эльге алды, эсини топлады.

Иыллар кече берди. Яшлыкъ, сагъламлыкъ девраны артта къалды, оны къартлыкъ-аджизлик басып алды. Иште, шу вакъыт Якъуб огъуллаарыны хатырлады. Оларны корьмек истеди. Кельди. О, ёл бою кете.

Къаршысындан узун бойлу эки яш кельмекте. Онынъ юреги чапаланды. Оларны огъуллаарына ошатты. Адымларыны явашлаты, токътайджакъ олды. Лякин йигитлер селям берип, онынъ янындан тез-тез кечип кеттилер. «Бельки, эвленгендирлер. Бахытлы экенлерми?! О, огъуллаарыны талийини билмей эди. Селям берип, кечип кеткен яшлар-

нынъ артындан бир даа бакъты. Олар энди баягъы узакълашкъан эдилер.

Елджу совхозгъа келип чыкъты. Сораштырып, бир къапыны тыкъылдатты. Эеджан иле динъленди, сес-солукъ эшитмедн. Башкъадап явашча къакъты, чемоданыны босагъагъа якъын къойды. Сес-солукъ эшитильмей. Софачыкъкъа кирди, чевреге бакъынды. Тааджип, ич бир джан ёкъ... Къомшунынъ азбарларында, къурутмагъа къоюлгъан емиш, мысырбогъдай, ве табакъ-табакъ пексиметлерни коръди. «Э, тымарнынъ» къызгъын вакъты да...» деди. Къомшунынъ азбарына догърулды, узанып теректен бир къач эрик алды. Авучы ичине эрикнинъ къан реикли шырасы акъты. Эриклерде бал къокъусы ис этти. Балалыгъыны хатырлады. Бир къарт онъа меракънен бакъкъаныны коръди. Якъуб онъа догъру юрди. Къарт еринден турды:

— Хош кельдинъиз, къардаш! Майе Алневаларгъа кельгенге ошайсынъыз, кимн оласынъыз?

Якъуб къартнынъ селямыны алды, сонъра псе:

— Алнев олам,— деди яваштан,— къарткъа дикъкъатнен бакъты ве оны таныды.— Мемет эмдже, мен сизни таныдым. Я сиз мени?

О зайыф козылерини керди, бакъты:

— Ёкъ, танымадым,— деди яваштан.— Чокъ йыллар кечти, насыл танырсынъ...

— Мен Базир Алининъ огълу Якъубым.

— А, ойлеми, эшиткениме коре, узакъта яшайсынъ...

— Ойле. Бизимкилери къайда, бильмейсинъизми?..

— Эр кес иште. Майе кене багъчада чалыша.

— Я анам?..

— Алла рахмет эйлесин, Мерзиенинъ бу дюньядан кеткенн чокътан...

— Сиз не дейсинъиз, Мемет эмдже?..— Якъуб буз-бузлады, энъсе дамарынынъ бирден ургъаныны сезди.

— Рахметли Мерзие сени сонъки нефесинедже бекледн... Юрек хасталыгъындан вефат этти.

Якъуб тизлеринде къувет эксильгенинден, чемоданына отурды. Жебэ яралары сыкъынтылы сызлап башлады...

Мемет къартбаба онынъ алыны сезди, аджынды:

— Майе огълунъ Алинен берабер багъча тымарындалар. Эвге кеч келелер, Эвге-азбаргъа мен козь-къулакъ олып турам.

— Пек кеч келелерми?— деди Якъуб къарыкъ сеснен.

— Сен токъта, сабыр эт. Мен шимди, торунчыгъымны ёлларым. Бабасыны, огълум Ваапны хатырласанъ керек?

Якъуб башыны котерди:

— Эльбет, хатырлайым. Ваап сагъ-селяметми?

— Шукюр, тракторджы. Шимди иште.

Мемет эмдже къычырды, торуныны чагъырды, багъчагъа ёллады.

Олар баягъы лаф этип отурдылар. Қъартнынъ торуны бир талайдан сонъ Майепен берабер кельдилер. Оны корьген Якъубнынъ чырайы дивар кесилди. Тургъан еринде къатып къалды.

Майенинъ юрегинде бу адамгъа узакъ

йыллардан сонъ, аджынув иси джанланып алды. Онынъ чёпк кокюсине башыны кёй-макъ истеди... амма, прадеси бу дуйгъуны чапалатты, о джиддий алгъа кельди. Мусafirни теклиф этти. Якъуб чемоданыны алып, онынъ артындан юрди.

Якъуб этрафны козьден кечирди, джый-накълы эди. Дивардаки фото-суретлер арасында Майенинъ, анасынынъ ве эки огълунынъ суретлерини корьди. Не ичюндир балалыгъыны, анасынынъ онъа масаллар сейлеген вакъытларыны хатырлады... Юреги агъырды, сызлады.

— Бу тарафларгъа насыл тюштигъ?.. — деди Майе.

— Анамны, огъланларымны корьмеге кельдим. Албу ки, бичаре анам чокътан вефат эткен. — Якъубнынъ сеси титреди, — сени де корьмек истедим...

Майенинъ череси агъарды, козьлери яшланды.

— Рахметли анам сени сонъки нефесинде бекеди. Сенинъ сагъ олгъанынъны, госпитальден чыкъып, бир достунънен берабер кеткенинъни билъдирген мектюбинъден анълагъан эдим. Лякинъ къайда олгъанынъны...

— Сен кене мени къабаатлайсынъ, гъалиба. Озюнтини госпитальге кельмеге истемегенинъни унуттынъмы ёкъса? Бельки кене, о вакъыт барып оламадым дерсинъ. — Я башкъаларына кельдилер де...

— Бизим эвимиз о вакъыт къасевет оджыгъы эди. Отымексиз яшадыкъ... Онъалмаз хаста, меджалсыз анайны, эки кичкене баланы ташлап, кимини ярдымынен кетеджек эдим... Сенинъ бунъа акъылынъ етмедими?.. —

Майе озюни тутып оламады, агълады.— Эдем бсште, Али учъ яшында эди. Оларны, хаста ананы кимге къалдырысынъ. Орталыкъ алев-атеш ичинде эди..

— Сагъ-селяметмиз, деп язгъан эдинъ де...

— Агъыр яралы аскерге даа не яза биле эдим?!

— Демек, бутюн бу фаджнада мен къабаатлым?

— Кимни истесенъ, оны къабаатла. Амма мен сенинъ алдынъда; анлемиз такъдиринде сенинъ тюшюнгенинъ киби бир шей япмадым.

Якъуб терен кокюс кечирди, башыны эгди. Майе сусты. Экиси де озюнджесине тюшюнджеде эдилер. Факъат саатиннъ чыкъылдысы эшитильмекте эди.

— Майе, билесинъми, не...— деди Якъуб бирден.— Сен мени афу эт. Мында къалайым.

Майенинъ теляшлы юреги узульген киби олды. Лякин къальбине снып, баятланып къалгъан элем, джан агърысы оны сакинлетмедди.

— Тарих текрар дегиль, дейлер. Арагъа тюшкен йыллар, вакъналар бизни бири-биримизден узакъ тутарлар...

Якъуб еринден кедернен къалкъты. Майенинъ юреги теренден санчып алды. Ходжасы чокъ йыллардан сонъ япкъан къабалыгъы ичюн ондан афу этмесини сорады, бельки, багъышламакъ керектир, я багъышлап олмаса. Юрек ишине эмюр кечмей де... Бу юрек иши...

КЕЗИНТИЛЕРДЕН СОНЪ

Ильми, гедже къаранлыгъы ичине синъип кетмекте олгъан вагонларнынъ артындан бакъып кълды. Дерсинъ, поезд севимли яресинен берабер онынъ юрегини де алып кетти. Сонъки вагоннынъ артындан къызыл ышыкъ козьден гъайып олгъан сонъ, перрондан чыкып, эвине догъру ёл алды.

Олар бундан эки йыл эвельси пайтахт спорт стадионында таныш олгъан эдилер. Достлаштылар. Айры-айры институтларда окъугъанларына бакъмадан, чаресини тапып днерлик эр кунъ корюше эдилер.

Шимди эвге кетеркен онынъ хатирине шеэрнинъ раатлыкъ багъчасында Лейлянен кечирген сагълыкълашув акъшамы кельди. Шу куню Ильми, институтны битирип, элине оджалыкъ дипломыны алгъан эди. Мавы, айдын яз геджеси эди. Юзлернен ярыкълар тышыкъ голь устюнде алтын нур сачып парылдамакъта. Чевреде шадлыкъ, музыка... Олар къайыкынен кезинелер. Козьлерини Лейладан алмагъан Ильми, куреклерни чекип, къайыкыны, пытакълары голь устюне саркъкъан сюют терегине акълаштырып токътатты. Олар бутюн дюньяларыны унутып эп лакъырды этелер, фысылдашлар.

Лейля демн вагонгъа минмезден эвель тезден институтта девлет имтианларыны берип битиреджегини, мытлакъа Ильми чалышкъан райондаки токъума фабрикасына ёллама аладжагъыны айтып, тойны шеэрде — оларнынъ эвинде япмакъ ичюн йигиттен разылыкъ алды.

Ильми шу хатырлавларнен эвге келип еткенини дуймады.

Худжур шей, Лейля келип кеткен сонъ, арадан бир бучукъ ай кечсе де, ондан сес-солукъ эшитильмедн. Афта сайын келетургъан мектюплерининъ арды узюльди. Ильми онъа бир къач мектюп телеграмма ёллады. Лякин Лейлядан джевап кельмедн. Дерсинъ, къыз бу дюньяда ёкъ эди.

Йигитнинъ юрегине атеш тюшти. Къыз хасталангъандыр, деп къоркъты. Артыкъ беклеп турмагъа сабыры къалмагъанындан, мектеп директорындан учъ кунъге рухсет алып, шеэрге кетеджек олды. Лякин эвден чыкъаяткъанда, къапы алдында почтаджы къызнен расткелишти.

— Сизге мектюп бар,— деп къыз онынъ элине къалын бир конверт туттырды. Мектюп Лейлядан эди. Буны Ильми конвертнинъ устюндеки языдан тапыды. Амма не ичюндир, онда Лейлянынъ адреси язылмагъан эди.

Ильми эвге къайтып кирди. Севимлисининъ мектюбинн окъумагъа азырланып, дивангъа ясланды. Конвертнинъ къалын олгъаныны озюнджесине шойле апълады. Лейля той арфесинде онъа машинканен басылгъан даветнамелер ёлламакъ ве йигит оларны мындаки аркъадашларына даркъатмакъ, тойгъа давет этмек керек эди. О конвертни буюк сакътлыкънен ачты, ичинден бир десте мектюп чыкъарды. Озюшинъ язгъан мектюплери! Ильмининъ башындан ашагъы къайнакъ сув тёкюльген киби олды. Юреги санчыды, аджытты. «Бу не демск?»

Яш оджа бир къач кунъ кейфсиз, эфкярлы юрди, баш урмагъа ер тапамады. Не де-

мек олсун, омюринде ильк севген кызы онъа терс чевирпильди, онынъ мектюплерини кери кыайтарды. Ёкъса кызынен корюшкенде бир кыабалыкъ яптымы, деп тюшюнди. Араларыны бозаджакъ киби бир тюрлю себеп тапып оламады.

Онынъ тююмли тюшюнджелери бир афтан дан сонъ чезильди. Шеэрде Лейляларгъа къомшу олып яшагъан достуна берген телеграммасына шойле бир джевап кельди: «...Лейля бир фармазонгъа ходжагъа чыкъа. Огюмиздеки базар куюю тойлары бар. Риджа этем, шу чул-чубур кыурбаны ичюн ямакуйме. Лейля сагъа кыошакъ дегиль...»

Не олды? Лейлянынъ фикери не себептен денъишти, не ичюн инети тюрленди? «Кунеш озъ ёлундан дёнмегени киби, мен де сезюмден кыайтмам», деп ант-емин эткен бу кызынынъ юрегини не олды экен?

Иигит чекише, тюшюне, кыызгъа не олгъаныны анълап оламай. Аслы да исе, иш бойле олып кечкен эди. Лейля райондан — Ильминдеп кыайткъанда шеэрге танъ маалинде келип тюшти. Эсас транспорт даа юрмей эди. Перронда оны сачлары кирпи тикени киби тикленген, саптырач кольмекли, мор штан кийген бир огълан кыаршылап алды.

— Гузель кыыз, «Волга» сизни беклей,— деди. Элиндеки анахтарыны саллап Лейлянынъ этрафында доланды.— Шахсей машинанам. Кыайда десенъиз азырым! Козъ ачыпюмгъандже эвинъизде олурсынъыз. Хызмет акъкы гонълюнъизден не кыопса о олур.

Лейля, ёкъ-ёкъ, десе де, озюни тиш экими, деп такъдим эткен бу огълан, онынъ чешмоданына япышты ве ёл кенарында йылты-

рап тургъан «Волга»гъа догъру кетти. Лейля омюринде биринджи кере эвлерине «Волга»нен кельди. Шу куню акъшамы, айны шу «Волга» кене къапылары алдында токътады, олар зевкъланмагъа кеттилер...

Кезинтилер эп девам этти. Тиш экимининъ тырышувы саесинде Лейля бир къач афта ичинде шеэрнинъ бутюн ресторанларына кирип чыкъты. Янъы танышлар пейда этти. О Лейляны озюне чекмек ичюн, пара аджымаларны къаршылады. Нинает, экимге акъайгъа чыкъмагъа разылыкъ берди. Бир кунъ, алель-аджеле откерильген тойдан сонъ, эр шей денъшип кетти. Тиш эким-эким дегиль, базарда: алтын, инджи, кумюштен япылгъан къыйметли шейчиклернен алыш-вериш япкъан бир шахс экен.

* * *

Лейля йымшакъ скемлеге отуруп, козьлерини дивардаки буюк кузьгюге тикти. Анда сонъки модада кийинип-къушангъан, сачлары сарыгъа боялы яш бир къадынны — озюни коръди.

— Истегинъ бу эдими?— деп сёйледи Лейля озь-озюне.— Сени о, телли хоразгъа чевирди, бу донатылгъан къафеске къападылар. Бу эвининъ эшьяларындан бирине чевирильдинъ. Арзунъ бу эдими?.. Бунинъ ичюн окъудынъмы?.. Диплом алдынъ, куфлендирдинъ... Ильми сени юректен севди, шунынъ ичюн де районгъа, ишке чагъырды, сен исе... Акъайы кене Кавказгъа кетти: «Мен къайтып кельгендже, эвден чыкъма», деди. Озюмни

пара ве бу чуллар ичюн, юрегимни шу базар къртуна саттым, онынъ кършагъы олдым...

Лейля янъылгъаныны, Ильминн акъарет-легенини, озюнн атешке аткъаныны анълады. О шу куньден итибарен башкъа адамгъа че-вирильди.

Лякин бу белядан къртулувнынъ чаресини тапармы, бунъа ирадеси етермин экен?

1975

ЮРЕК АНАХТАРЫ

«Гъайрет» совхозында командировкада булунгъан вакъытта меракълы бир анленен таныш олдым. Саадет — муалиме, мектепте тиль ве эдебият дерслери бере. Ходжасы Шевкет — агроном. Бу анле земаневий эвлерден биринде яшамакъта. Оларнынъ къасабасы озен кенарында ерлешкен къавакъ ве сельби тереклеринен ортюльген. Озениннъ о бир тарафы ем-ешиль байырлыкъ. Уфугъы дагълыкъ. Чевреде памукъ тарлалары. Айван асравджылыкъ фермалары къасабадан баягъы авлакъта ерлешкенлер.

Бу анлеге Шевкетнинъ даветинен кельди. Къаве иче, лаф этемиз. Ачыкъ пенджерелерден ичериге хафиф рузгяр, чечек къркыусы ве озен серинлиги кетире. Базида лимон ренкли сельби япрагъы да учып кире, тешемеге кобелек киби тюше.

Бу яш кърары-ходжа эки тюрлю, башкъа-башкъа тасвирге маликлер. Шевкет муляйим корюнишли, сабырлы, лафазан депиль. Сагъ-

лам кевдели, омузлары кенъ, эллери бала-
банлар. Агъыр-сабыр табиятлы, сыджакъ-
къанлы йигит. Бет-сымасы тебессюмли, амма,
бир шей пек ошуна кетмегендже, шакъылдап
кульген адети ёкъ. Сарышын, козьлери сыр-
лы, тыпкъы баланынъки киби темиз. Пак
юрекли, Саадетине садыкъ, сайгъылы...

Саадет псе — арыкъча беденли, къумрал
сачлы. Гъает арекетчен. Одадан одагъа тез-
тез кирип чыкъа. Ишлернинъ эписини бирден
япмакъ истей, урчукъ киби чевприле. Озю
чалыкъ, табияты муляйим. Кийинсе даа да
яш ве дюльбер корюне. Озю де, Шевкет де
китап, газета ве журнал окъумакъны пек се-
велер.

Кениш азбарнынъ ичи тер-темиз. Эр шей
тертип ве низам къаиделерине рнает эткен
алда турмакъта. Буюк ве юксек эвнинъ ичи
де ойле. Гуя мында яшагъан адамлар башкъа
бир шейнен мешгъуль дегиллер. Ялынъыз
эвнинъ ичининъ темизлемек ве азбарны яраш-
тырмакънен огърашалар.

Къары-ходжанынъ бири-бирине мунасе-
бетлери йымшакъ ве самимий. Гуя тюневин
Кавказдан бир айлыкъ раатлыкътан къайтып
кельгенлер. Анле яшайышында бир тюрлю
кергинлик ёкъ, мында тынчлыкъ ве сакин-
лик уюм сюрмекте. Шунынъ ичюн енгиль
ве сербест нефес аласынъ.

Башта, бу анледе бала олмаса керек, шу
себептен эр шей ериндедир, деп тюшондим.
Лякин бу фикирим де янълыш олып чыкъты.
Оларнынъ эки балалары бар экен. Буюги би-
ринджи сыныфта окъуй, кичкенелери балалар
багъчасына къатнамакъта.

Бу эвнинъ тертипли, низамлы олувынынъ

себеби башкъа шейде экен. Буюк кызычыклары мектептен кельген киби озюнинъ уфакъ-тюфек шейчиклерини, бабасынынъ пошусы ве чорапларыны ювмагъа тутунды. Сонъра исе, элинен кельгенине коре, аласына ярдым этип башлады.

Совхоз агрономы Шевкетке койдешлери «Берекет экинн» лагъабыны бергенлер. Бунынъ себеби бар, эльбет. Шевкет акъыкътатен де экинлерининъ экинн, оларнынъ нени севгеннин, неде исе кейфлери къачкъаныны яхшы биле. Шунынъ ичюн де экинлерининъ севген шейлерини япмагъа тырыша. Сабадан акъшамгъадже тарлалар ичинде юре, бир шейден джанлары агъыргъан экинлерни коръген киби олса, деръал оларнынъ хатирини тапмагъа тырыша. Бойлеликле, иштен гъает ёргъун къайта, демек мумкюн.

Лякин о эвге кельген сонъ, дивангъа созулып ятмай. Иштен, озюнден азачыкъ эвельдже кельген къадынына ярдым этмеге тутуна. Къары-ходжа эль тиреп, бири-бирине ярдымлашалар.

Мен оларнынъ муаббет яшайышына сукъландым:

— Сизлер къорантанынъ темелини къавий къургъансынгъыз. Чанакъ-чельмек шатырмагъан эв олмай, дейлер. Сизде бойле алгъа да расткелнимесе керек,— дедим хошнут алда.

— Ола,— деди Шевкет кулюмсираген алда,— къазан ташаджакъта бир де биримиз атешни сакинлештиремиз.

Лакъырдыгъа Саадет къошулды.

— Эсас себеби шуида ки, бизлер бири-

биримизнинъ юрегине анаhtar уйдурдыкъ,—
деп шакъылдап кульдн.

1980

ИРАДЕ

О, мени корьгенинен тааджиplenов теэс-
суратындан эля козьлерн даа да ирилешкен
киби олдылар. Ястыкътан башыны, кевдеси-
ни котермеге джесаретленди.

Такълетини корип, шаштым, икамсыз чы-
рай ве тавырле:— Фаджианы эшитип кель-
дим... Санъа арекет этмек ясакъ олунса ке-
рек. Ялварам, заметленме, раатсызланма,
сербест ят, джаным,— дедим.

Лаф тесир этмеген киби, о, дудакъларыны
тишлеерек котерилъди, сагъ тарафына чеви-
рилъди ве тирсегине таянды. Ап-акъ юзюне
культели сия сачлары ортюльди.

Череси темиз, бурны азгъана сюйрюдже,
дудакълары къансыз, козьлерн ири, айдын-
темиз, къайтан чатма къашлары сачлары
ренкте.

Элпий олды, арамыздан насылдыр бир
«къарамышыкъ» кечкен эди. Мектюп язышу-
вымыз да кесильди. Шундан сонъ Ираде ады
манъа факъат бир хатире олып къалгъан
эди.

Бунъа бакъмадан, мен язлыкъ татилъни
аламнынъ, Ирадеининъ коюнде, сой-соп, та-
ныш-билишлер арасында кечирюв авеслиги-
нен, ашыкъып койге кельдим ве, Ираде къа-
загъа огърагъан, деген хайырсыз хаберни
эшиттим. Терен кедернен район хастаханеси-

не чаптым. Иште, ондан ал-хатир сорамакь-там.

— Арекет этмек ясакъ олуна. Ёкъ, бунынъ зарары ёкъ, эким тезден манъа турмагъа да мусааде этеджек.

Бу якъкъа не ичюн кельгенимни билъмек истесе керек, манъа дикъкъатнен бакъты, козьлеринни юзюме тикти. О козьлерининъ серт, айны заманда, далгъын бакъышыны эп устюмде тутаракъ, сессиз, лякин ифадели кулюмсиреди.

— Мен сенинъ кельменъин ич дѣ умят этмеген эдим, насыл олды да кельдинъ, Ильминъ?

Сесинде асабийлик, сунъийлик дуьолмады, лякин сыкъынтылы муит асыл олды. Давушы, озъ истегинден тыш, кедерли чыкъты.

— Гонъюль коюнъызге, сизге чекти. Ашыкъып кельдим. Лякин бойле вазнетке огърадым. «Геми къавийлигининъ осаллыгъы далгъалы авада билине», дей тургъанлар, дейджек олдым. Бу юрек ярасына туз сепкенден я да йыкъылгъангъа бир тепме даа, деген киби олып чыкъар эди. Шу арада палатагъа башына юксек, безъ крахмаллы феси олгъан эмшире кирип кельди. О, зийнетли кроватта яткъан, устюне безъ чаршаф ортюли хастанынъ аякъ тарафына бакъмады. Чюпкн, о, бир янына саркъыкъ, бош эди. Яни, хастанынъ бир аягъы олмагъаныны билъдирмекте эди. Догъру къызынынъ янына кельди, онынъ башыны сыйпады.— Бизим Ирадемизнинъ машшалласы бар, озъ адына лыйыкъ олгъаныны косътермекте,— деди.

Бала башыны сыйпагъан киби, Ираденинъ башыны сыйпагъанда, къызынынъ сачлары даа зияде чыбалдылар.

Хаста кулюмспреди ве, бельки тюзелирим, лякин бундан не файда, деген киби бакъты.

Козьлеримни онынъ юзюнден алмадым. Далгъылыкъ укюмран олды. Сонъра озюмни эльге алмагъа тырыштым.

— Не де ярашыкълы, дюльбер чечек-гуллеринъ бар, Ираде,— дедим.

О, джанлангъан киби олды:

— Буларны манъа балалар, талелелер кетирдилер. Артыкъ къоймагъа да ер къалмады,— деди.

— Оларны бираз эксилътмек керек. Чечек-гуль къокъусы къарардан зияде олса, инсаннынъ башыны агъырттыра биле.

— Онынъ чареси бар,— деди Ираде.— Буларны башкъа хасталаргъа болип бермек керек. Шоколадларны да...

— Шоколадларны къардашынъа берирмиз,— эмшире кулюмспреди.

— Онъа да тапылыр.

— Я кендинъ?— деди эмшире.

— Мен шоколадны, умумен татлы шейлерни севмейим.

Ираде бирден сагълам ве джам киби кескин сесинен шакъылдап кульди. О меним тизлерим узериндеки конфет къутусыны корген эди.

— Ойле олгъанда, барсын бу да къардашынъа олсун,— дедим мен де кулип. Не ичюндир, онъа ич де джаным агъырмады, аксине, онынъ шенъ сесини эшиткенде, юректен къуваандым.

— Догърусыны айткъанда, бойле шейлерни севмейим дегиль, лякин пек чокъ олса курсие экенсинъ...

— Къардашчыгъынъ буюқми?

— Ёкъ, экинджи сыныфта. Ялынъыз аля ишаретлернен окъуй,— деди къыз гъурурнен.
— Аляджы, лякин тынч-раат отурмагъан бир бала. Муалимеси чокъ шикъетле. Эм оджапчеси акълы. Лякин онынъ устуне дже-кирсенъ, инатлана, сонъ бар да чаресини тап. Амма опласанъ ондан яхшы адам ёкъ. Инсан эр вакъыт опланармы?!

— Не, оджапчесинде сабыр етишмейми?

— Аксинне, мен оджапче Раиме Якъубов-наны, сабырсыз деп, оламам, О пек инсаниет-ли. Лякин балалар шимди атеш, чарелерини таппакъ... Онъа енгиль олмамалы. Оларнынъ эр биринен айры-айры мешгуль олмагъа ва-къыт етедирми. Ич де оладжакъ шей дегиль.

— Я кендинъ де оджапче олмагъа истей-синъ де?

Ираденинъ череси бирден денъишти, къалтыравукъ сеснен:

— Мен педагогика институтында окъу-макътам. Шимди, энди... Омюр анълашылма-гъан бир шей экен,— деп теренден кокюс кечирди.

Къызнынъ юзюни гульгули далгъа ялап кечти. Чересинде, олаяткъан эр бир дуйгъу, айдын-ачыкъ акс олунмакъта эди.

— Сенден ойле оджа олып чыкъар ки, коръмелисинъ!— деди эмшире къатий сес-нен.— Сен, манъа ойле келе, гуя шу зенаат ичюн догъгъансынъ.

Ираде стол устундеки гуль дестеден, энъ козьге корюнгенини чекип алды, онынъ яп-ракъларыны сыйпады.

Индже, узун пармакълары къансыз, тыр-накълары агъарып къалгъанлар. Қъаннынъ

эксериси, Аранкой янындаки демир ёл рельсинде акъкъан эди.

— Не сусып къалдынъ? Къасеветленме, эписи кечер кетер, сонъу эйи олып чыкъар, корерсинъ!— Буларны эмшире котеринки сеснен сёйледн.

— Мен кедерленмейим.

— Лякин чокъ тюшонесинъ. Бу да яхшы шей депиль.

— Зинаида Петровна, сиз меним ичюн чокъ къайгъырасынъыз.

— Бу догърумы, ёкъмы, бильмейим. Лякин сени озъ къызым киби севем. Догъру дегиль де, бакъайым?!

Сары сачлы, къырмызы юзьлю эмшире къаршысындаки бу бахытсыз къызнынъ яныгъыны сёндюрмеге, кедерини експльтмеге тырыша. Гъамыны пайлашмагъа истей. Онынъ тепиз ве гульгюли чересинден, башындаки фес астындан корюнип тургъан чал сачларындан да бильмек мумкюн.

— Энди мен сизлерни аз вакъыткъа терк этерек, озюнъизни къалдырам, башкъаларыны да айланайым,— деди, чыкъты, къапыны яваштан япты.

Ираде эмширеннинъ аркъасындан бакъаракъ, кулюмспреди.

Эмширеннинъ юрюшинде, турушында, кулюмспреп бакъышында хастаны тынчландырыджы, ишандырыджы бир хаснет олгъаны корюнип турмакъта эди.

Ираде элиндеки гульнинъ япрагъыны бир даа сыйпады, тюшонджели ве мемнюн алда кулюмспреди.

— Дюньяда не къадар аджайип адамлар бар экен,— деди.

Шу арада палатагъа бир мухбир кирип кельди. Олар лакъырды этип башлагъанда, кедер этмемек ичюн, залгъа чыкътым. О кеткен сонъ кене ичерин кирдим.

— Санъа хатир сорап кельгенлер чокъ олса керек?

— Ойле чокъ олмаса да, етерли. Биринджи кунълерде алым мушкюль, меджалсыз эдим, атта анамны биле йибермедилер, энди йибермектелер. Эписинден зияде балалар-достларыма, аякъдашларыма севинмектем. Анамны исе, риджа эттим, факъат къабул кунълери йиберелер. Ойле олгъаны яхшы, пек ёрулды.

— О, сени пек сыкъча коръмек истей, сакъына, къасеветлене. Ана олгъандан сонъ...

— Догъру, мен де шай тюшюнем. Лякин о кельген сайын агълай. Агъламанъыз, деп оплап да бакъам, о, эшитмеген, анъламагъан киби ола. Яныкълана, даяпалмай...

Ираде сусты ве тюшюнджеге далды. Шу арада эсине бир шей тюштими, сескенген киби олды. О мухбирни хатырлагъан эди. Мухбир къыздан чокъ шей сорады. Ираде онъа аз айтты. Лякин о блокнотына язаберди. Чокъ язды...

— Онъа не айттынъ?— сорады эмшире.

— Бир шей де. Не айтмакъ керек эди онъа?

Эмшире онъа тааджиПЛЕНГЕН алда бакъты:

— Мухбирге чокъ шей айтмакъ мумкюн эди. Эм о акъыкый мухбир олса, бир макъале дегиль де, сенинъ киби адамлар акъкъында бир китап язар эди. Сен исе, не айтайым, дейсинъ...

Ираде сусты. О шимди палатада насыл лаф ве кимлер олгъаныны гуя унутты. Тюшюнджеге далды. Бельки, о пек буюк алиджеапплыкъ, къараманлыкъ япкъандыр. Бельки, адий бир тесадюфтир. Ойле олмакъ керектир. Онынъ ерине башкъа олгъан исе де бойле япар эди. О буюк къазагъа огърады. Даа кереги киби севип, севильмеге етиштирип оламагъан яш къыз къазаланды, бир аягъыны ёкъ этти. Энди о озь достларынен берабер бир сафта кетип оламайджакъ. Ёкъ, бу шей озюне багълы: Дюнъяда эр шей инсаннынъ озюне багълы. Эки аягъы да бутюн ве сагълам олып да, топаллагъан адамлар азмы дюнъяда?

Къыз шу кунълерде гъает кедерли юрмекте эди. Чюнки биринджи севгиси онынъ арзу эткен киби олып чыкъмады. Шимди янында, онъа мазунлыкънен бакъып тургъан йигитни о джандан, юректен севе эди. Лякин о бу севгиге ляйыкъ олып чыкъмады.

Аз вакъытта достуна баргъан къыз онынънен юрек сырларыны пайлашты. Чокъ вакъыткъадже сёйлешип отурдылар. Ираде кечке къалды. Эвлерине тез-тез бармагъа ашыкъты. Ёлдан айланып кетмек дегиль де, кестирип чыкъмакъ истеди. Демир ёлгъа якъынлашкъанда атеш пюскюрип кельмекте олгъан паровознынъ, имдат сорагъан киби, аджджы-аджджы кычыргъаныны эшитип, сескенип токътады. Этрафына бакъты. Бакъса, не коръсин, демир ёлнынъ ортасында кичкене бир балачыкъ, бир шейнен алып береджеги ёкъ. Ташчыкъларнен ойнамакъта. Буны ачыкъ-айдын корьген паровоз исе, эп фи-

гъан котермекте. О йылдырым киби келе. Токътамакънынъ чареси ёкъ.

Ираде огге атылды. Баланы алып четке атты, лякин озю къачып етиштирамады. Бир аягъы копчеклер тюбюнде парчаланды... Баланынъ бурны биле къанамады. О шимди анасынынъ сыджакъ багърында.

Тёшекте яткъан Ирадеге онынъ анасы, бабасы, бутюн догъмушлары кельдилер. Бу гуль ве чечеклерни талсбелернен берабер шу баланынъ анасы кетире.

Ираде оларгъа дикъкъатнен бакъты. Бу дюльбер барлыкъ козьлерине солып башлагъан киби дуолдылар. Ёкъ, къыз оларнынъ солгъаныны истемей. Олар данма бойле шенъ ве гузеллик, хошнутлыкъ темсили олып къалмакъ кереклер. Тезден шу балачыкнынъ анасы келеджек. О алидженап къадын да бу гуллернинъ солгъаныны истемей.

Ираде эмширеге бакъты:

— Риджа этем, оларгъа о сефердеки киби илядж беринъиз, тирильсинлер,— деди.

— Аспиринми?— деди эмшире.

Эмшире онынъ не демек истегенини бир бакъкъанда анълай ве эр вакъыт оны хошнут этмеге тырыша. Бу дефа да ойле япты.

Ираде гонъюль хошлугъынен кулюмсиреди. Бу вакъыт козьлерине башы уджунда отургъан йигитнинъ йылтыравукъ аякъкъаплары, яхшы утюленген, озюнден ёлагъы олгъан штанцынъ балагъы илишти. Онынъ янында назик беденли, азачыкъ толуджа, без тапкетка кийген яш къызнынъ аягъы пейда олды... Яхшы кийинген яш ве къыз. Олар ян-янаша кетмектелер.

Ираде тарсыкъты, сыкълетленди. Кокюс

къафесинден бир шей узюльген киби олды.

Буны дуйгъан эмшире келип, онынъ сачларыны сыйпады.

— Бир еринъ агъырамы, ёкъса, Ираде?— деди къайгъырувчанлыкънен.

— Ёкъ, Зинаида Петровна,— деди Ираде.— Бир ерим агъырмай. Ялыпъыз бир шейни хатырладым,— деди къарыкъ сеснен.

— Я о да насыл хатырлав, билъмек мумкюнми?

— Эм мумкюн, эм де мумкюн дегиль.— Ираде бир нокътагъа бакъты.

— Ираде, къулагъым сенде...

Ираденинъ янакъларына, тегерек ченъгесине, инджерген бойнуна — ачыкъ гульгюли енгиль перде энген киби олды.

— Кульмессинъизми?

— О да не ичюн? Ёкъ, кульмем, валлан, кульмем.

— Ойле олгъанда...

О, эмширеге бир тамам чевирильди де:

— Бир вакънадан тамам бир ай эвельси тасадюфен мен язлыкъ аякъкъап — босоножкалар алдым. Тесадюфлиги, тюкянгъа сапайы маллары тюшюрильмекте эди, кимсе ёкъ! Частыма янымда акъча да бар экен, алдым. Алмасанъ, сонъ къыдырасынъ. Бизде оларны тез алып битирелер. Олар дюльбер ве аджайиплер! Насыл тюсте антер кийсенъ де, ярашаджакъ. Шу куню ягъмур ягъды. Мен оларны долапкъа койдым. Насыл, не вакъыт кнерим экен деп, къутусыны ачтым, оларны текрар-текрар бакътым. Бойле дюльбер босоножкалар даа киймеген эдим. Сиз-

ге бойле лафларны динълеп отурмакъ хужурдыр, э?

Эмшире бир шей айтмады, ерниден кыбырданып алды. Кызыны корьмеге кельген йигит исе эйкель киби къатып къалгъан эди.

— Мен эиди оны ич де киялмайджагъым!

Узакътан дагъларнынъ аркъасындаи котерильген кунешининъ ачыкъ пенджереден палатагъа кирген шавлелери кызынынъ элиндеки къаранфиль япрачыкъларны кызыл къор киби парылдатмакъта эди.

Ираде лафыны девам эттиреджек олып, фикирини топлагъан арада палатанынъ къапысы яваштан ачылды. Анда орта бойлю, дюльбер, яш бир къадын пейда олды. Янында къара, къувурчыкъ сачлы, учъ яшлар къарарындаки огъланчыгъы да бар.

Дюльбер къадын палатадаки таныш олмагъан йигитни корьгенинен токъталды, къолайсызланды, кызарды.

— Киригъиз, киригъиз,— деди тирсеклери устуне котерильген Ираде.

Бу вакъыт огъланчыкъ анасынынъ элини йиберди, чапып келип, Ираденинъ бойнуна сарылды. Онынъ янакъларындаи опыти.

— Сиз не вакъыт тураджакъсынъыз, Ираде тата?— деди онъа

— Тезден тураджагъым.

— Турунъыз, Ираде тата, мен сизни турсатмагъа кельдим. Сизни озюм турсатаджам, озюм юрсетсиджем,— деди о къатий сеснен.

Ираденинъ козьлери яшланды. О, палатадакилерге бакъып, кулюмсиреди. Сонъра огъланчыкыны къучакълап, багърына басты:

— Турарым, тезден тураджагъым, сен

акъыкъатен де меним таянчымсынъ,— деди
фысылдынен.

1940

ОМЮРДЕН БИР ЛЕВА

Къартана софадан чыкъкъанынен, юксек
армут терегинс махсус пекитилген тахта
ювачыгъы алдындаки пытакъта, явруларыны
чишилдетип, ем берген сыгъырчыкъны корь-
ди. «Айгиди сенн, ана!..» деди къартанай.
Къуюдан сув чекерек, керн дѣнди ве софада-
ки бешікнинъ янына барып отурды, нендир
ямап башлады.

Сыгъырчыкъ балаларыны тойдургъан
сонъ, сызгъырмагъа, тавлана-тавлана, нагъ-
ме тѣкмеге тутунды. Сонъ, не ичюндир бир-
ден сусты. Теректе насылдыр бир девамлы
шапырды, къанат къакъув эшитилди. Къар-
танайнынъ къулагъына джан аляметле къы-
чыргъан къуш сеслери чалынды. О, адетин-
дже, козълюгнин манълайына котерди, ачыкъ
софадан ювагъа тараф бакъты. Авада учкъан
къуш тюклерини, терекнинъ тюбюнде исе
къуйругъынен ер сипирип, къулакъларыны
тиклетип, тѣпеге бакъып тамшангъан копекни
корьди. Терекнинъ далына тырмашып, гизли-
ден, къушнынъ явруларына якъыплашмакъта
олгъан, атеш козлю мышыкъны абайлады.
Ана-къуш лимдат къыдыра, сес-седа этип, пы-
такътан-пытакъкъа сычрап. Къартана: «Пис-ст,
олмайджакъ!..» деп аман азбаргъа чыкъ-
ты. Мышыкъ оны корьгеннен гизлене берип,
теректен секирип тюшти ве зувды. Къартанай

мышыкънынъ артындан къаргъанды, къуш-
къа, раат ол, деген киби, хош бакъты.

Къоркъкъан къуш балачыкъларынынъ би-
риси ювасындан сыптырылды, зорпен къанат
айгъан алда терекнинъ астына тюшти. Чи-
вильдеди. Копек онъа чапкъыладжакъ ол-
гъанда, къушчыкънынъ анасы озюни копек-
нинъ алдына атты. Тараш бирден сескенип,
артына чекильди. Къуш баласы исе яры
учып, яры секириклеп гуль чалысынынъ ичи-
не сокъулды. Ана-сыгъырчыкъ азбар къазы-
гъына къонды, къанатларыны салпырайтып,
ёргъун-ёргъун нефес аларакъ, копекке тараф
бакъынды. Къартанай эсини башына топлап:

— Айды, узьдюр сен бу ерден, Акъбаш!—
деп тарашны къувды. Сонъра софагъа кирди,
торунынынъ бешиги янына отурды.

1975

БУЛЬБУЛЬ

Эскендер. Бу, къувурчыкъ, къара сачлы,
ири, сия козьлю баланынъ къальбини пионер
лагеринде ич кимсе анълап оламады. О та-
пылмагъан тапмаджа, джевапсыз суаль олып
къалды.

Пластилин вакънасы лагерьде буюклер-
нинъ сабырыны тюкендирди. Купе-куньдюз
амелий санъат тегереги одасында бир кесек
ешилъ пластилин гъайып олды. Тегерек ёл-
башчысы Гульнар: «Эскендернинъ мерафет-
лерине екюн чекмек керек, бир чаре коръме-
сенъиз олмайджакъ,— деди,— зарур пласти-
линимизни къакъкъан кеткен».

Сабанынъ танъ маалинде Эскендернинъ юкъусыны джошкъун назик нагъмелер больдилер: О, тѣшегинден къалкъты, аякъларыны кроватындан ашагъы салындырып, баягъы динъленди. Не къадар хош эди бу къушнынъ отюви. Эскендер чадыр къапысындан чевре-четке бакъса да, ич бир шей корип оламады. Языкъ, аркъадашлары терен юкъудалар, олар бу муджизели эзгилерни эшитмейлер. «Бойле, ялынъыз бульбуль оте биле,— деп тюшюнди Эскендер.— Эльбет, ялынъыз бульбуль». О, штаныны кийди де, ымпыс-тымпыс чадырдан чыкъты, къуш отъкен тарафкъа кетти. Пытакълар арасындан бульбульни къыдырды. Лякин оны корип оламады.

Бираздан кок юзю айдынланды, юксек къырларнынъ тѣпелерине кунеш озюнинъ пльки шавлелерини сачып башлады. Эскендернинъ юкъусыны больген бульбуль, гуя энди озю юкъугъа далгъан киби, бирден йырыны кетти. Гурь пытакълар арасындан бу къушчыкыны шимди насыл тапарсынъ?

Эскендер элини джебине сокъты. Пармакъларына томар киби бир шей илишти. Сыкъып бакъса, йымшакъ, тыпкъы хамыр. «А-а, пластилин... О, шеэрде айванат багъчасында, жанлы бульбульни корьген эди де. Я бу пластилинден бульбуль ясап оламазмы экен? Эвде кадысына чокъ шейлер япа, буны беджерамазмы?..»

Эскендер ишке киришти. Бир саатке бармады, элиндеки пластилин даа ич бир ерде корюльмеген дюльбер, ешилъ къушкъа чевирильди. Дерсинъ, жанлы!

Саба линейкасындан сонъ, Эскендер лагерь бедний студиясына кетти. Къапы огюнде токъталды. Ичерп кирейим дегенде, одадан чыкъкъан Гульнар онышъле юзь-юзьге расткелишти. Гульнар серт сеснен:

— Не кельдинъ?— деп сорады.— Къабатынъны багъышламаларыны истейсинъми?

Эскендер элнин узатып авучындаки къушны косътерди:

— Бульбуль!

Гульнар къушнынъ дюльберлигине, ишинъ чеберлигине сукъланды:

— Озюнь яптынъмы?

— Озюм.

— Я бу бульбульни къайда корьдинъ?

— Оны корьмедим, тек саарь маали сесини эшиттим. Нагъмесине коре тасвирледим. Бенъзейми?

— Бенъзей,— деди Гульнар.— Лякин пластилинни сорамай алгъанынъ эдепсизлик. Истеген олсанъ, бермез эдикми? Айды. тегерекке фааль къатна. Амелий санъатта усталыгъынъны арттыр.

— Энди пластилиним ёкъ да,— деди башыны эгип тургъан Эскендер.

— Тапармыз.

Гульнар онынънен лагерь ёлбашчысынынъ чадырына кельди.

— Мынавы къушнынъ дюльберлигине бакъынъыз!

— Оны къайдан алдынъыз?— дие меракъланды ёлбашчы.

— Эскендер япты,— деди кызы ве меселени олгъаны киби анълатты.

— Эскендер?!— тааджиПЛенди о.— Афе-

рин! Изинсиз энди бир шей алма, амма истеген нефис усталыгыныны яп. Олар — бизим ярынымыз.

— Мени афу этингиз!— деди козьлерини ашагы эгип Эскендир.— Энди сорамайып бир шей алмам.

1972

ЭКИ ДОСТНЫНЪ ТЕШЕББЮСИ

Рефикъ ве Алёша китап окъумакъны пек севелер. Мектеп китапханесиндеки хусусан айваплар акъкъында бутюн китапларны окъуп чыкътылар. Олар табнатны, чевре мунтни де пек севелер. Раатлыкъ куньлерни, амелнят отькереген кибн, табнат манзарасына, чыкъмакъны да озьлерине адет эттилер. Анда оларны эр шей меракъландыра.

Иште, бойле куньлерден биринде йылдырым тезлигинен оглеринден турып къачкъан тавшанчыкъ тёпсликте токъталды. Узун къулакъларыны тикледн де, арт аякълары устюнде турды. Сонъ ог аягынен къулагъыны шамарлап алды ве ем-ешиль оськен арпанынъ ичине сигып кетти.

— Насыл дюльбер тавшанчыкъ! — деди эеджанле Рефикъ.— Тутсакъ, эвде асрар, къолгъа алыштырыр эдик. Къамачавгъа алсакъ, бельки тутармыз.

Эки дост ашлыкъны сюзип чыкътылар, лякки узун къулакъ корюнмедн.

Балалар ешилъ отлар устюне отурдылар.

— Рефикъ, эвде къоян асрамакъ ичюн чёльден кийигини тутмакъ шартмы?— деди

Алёша.— Я эв къяны? Кечкенде, «Пионерская правда» газетасында окъугъанымыз хатырынъдамы? Бакъайыкъмы, не дейсинъ?

Алёша достуна бакъты.

— Туткъан къайсы ишимизинъ тюбюнден чыкъмадыкъ, айтчы? Амма, сатын алмагъа акъчаны не ерден тапмалы? Ана-бабаларымыз колхозда айванасравджылыкъ фермасында чалышалар, оларгъа анълатсакъ, айтсакъ къолтутарлар,— деди Алёша.

Олар койге къайткъанда бутюн ёл къян бакъув хусусында къызгъын лаф этип кельдилер. Эртеси куню акъшамгъадже къянларгъа ер ясалды. Сонъ, ана-бабаларынынъ изиннен район базарындан беш дане къян сатын алдылар. Къянларны кетирип, азыр ерге къападылар ве буюк авесликле оларны бакъып башладылар. Эм аля ишаретлернен окъудылар.

Кузьнинъ сонъларында къянлар баягъы арттылар ве энди оларгъа къафеслери де тарлыкъ этип башлады. Бир кунъ эки дост мектеп директорынынъ одасына кирмеге чекинип тургъанда, къапы ачылып, ичериден директор чыкъты. Балалар: «Селям алейкум», демектен башкъа сёз айтып оламадылар.

— Манъа ишинъиз бармы?— деп сорады балалардан директор.

Эки дост бир агъыздан:

— Биз къян беследик,— дедилер.

— Яхшы тешеббюс,— кулюмсиреди директор.

— Беследик, амма олар арттылар, юваларына сыгъмайлар. Биз оларны авес талебелернен бирликте, мектеп участкасында асрамакъ истеймиз.

Директор эки досткѡа бакѡты да:

— Демек, мектеп янында кѡоян асравджылыкѡ болюги олсун, деген теклифнен кельдинѡиз. Яхшы теклиф, аферин сизге!

Эртеси куню махсус отѡкерильген топлашувда мектеп директоры оларнынѡ теклиф ве риджаларыны оджаларгѡа, талебелерге беян этти. Мектеп коллективи Рефикѡ ве Алѡшагѡа озѡ тешеккюрлерини билъдирди.

Бир сыра талебелернинѡ иштиракинен мектеп янында кѡоян асравджылыкѡ ходжалыгѡы тешкиль этильди. Эки йылдан сонѡ. баягѡы сайыгѡа баргѡан кѡоянларны колхознынѡ айванасравджылыкѡ фермасына кѡошмакѡ керек олды. Иште санѡа кучюклернинѡ буюк тешеббюси.

1974

БАЛАЛЫКѡТАН САИФЕ

Бир яз сабасы кѡомшумыз Билял агѡанынѡ азбарындаки теректен бир кѡач алма узгешимиз ичюн онынѡ огѡлу— Сент, кѡардашымнен мени яхшы этип кѡакѡыштырды. Бииз ондан интикѡам алмакѡ истедик.

— Гедже кѡаранлыгѡында араныны якѡайыкѡ,— дедим мен.

— Олмаз!.. Бу айдутлыкѡ,— деди кѡардашым.

— Олмаса сувны ачайыкѡ, сабзе мешрелерини, оджакѡларыны ювуп кетсин,— деп кѡызыштым.

— Ёкѡ бу хиянетлик.

— Танасыны чезип йиберейнкми?..

— Екъ-ёкъ, о айванчыкъ бизге не япкъан?

— Айса, Сеитни котеклейик.

— Онъа кучюмиз етмез.

— Айса, не япаджакъмыз?

Къардашым тюшюнджели алда сусты. Сонъ джебинден бир тарафы мор дигери кызыл ренкли къалем чыкъарды, шимди биз янында лаф этип тургъан араннынъ бем-без диварына нелердир сызгъалап башлады. Тилим куръмекленди... О исе, эп чалышмакъта эди.

Бираздан ырджайып, манъа чевирильди:

Киречленген диварда козьлерини къочкъар киби акъайткъан Сеит тура эди. Бойнузлары да бар.

Мен шашып къалдым:

— Буны онынъ озюне косътерейик. Пек яхшы яптынъ,— деп оны макътадым мен.

О кетти, чокъ кечмеден, бир сюрю баланен берабер къайтып кельди. Эпимиз бизим арангъа топландыкъ. Балалар суретни бегендилер, шакъылдашты, кулюштилер.

Кет-кете бу хабер бутюн койге даркъады. Бу «сергини» корьген бабам бизни яхшы этип тазирледди. Сеит бизлерни бир даа шиширди. Лякин бунунънен кулькю битмеди аксинне артты. Эр алда ишимиз зая кетмеди. Къардашымнынъ ресими оджамызны да меракъландырды.

— Ярын анавы ресиминъни алып кельчи, бакъайыкъ,— деди о.

— Багъышланъыз, оджам, бу ишни мен япып оламайджагъым,— деди къардашым.

— Я о да не ичюн экен?— деп тааджиленди оджам.

— Оны мен диваргъа сызгъан эдим. Оны
исе бабам бизге акълатты...

— Айса, тахтагъа чыкъ ве шу ресимни
чыз.

Оджанынъ дегенини япмамакъ мумкюн-
ми?

Арадан чокъ кечмеден тахтада ресим
пейда олды. Сыныфтаки телебелернинъ
эписи кулькюден къатып-къатып къалдылар.

Оджамыз дерстен сонъ эвимизге кельди.
Бабам козь къыясынен манъа бакъып алды.
Чюнки о яхшылыкъ беклемезди. Оджа кель-
ди, демек бир феналыкъ яптыкъ.

Анам исе, бекленильмеген мусафирнинъ
хатирини тапмагъа тырышты.

Оджа ал-эвал сораşkъан сонъ, шойле
деди:

— Яхшы огъланларынынъ бар, Исмет
агъа,— деди.

Бабам элесленди:

— Киная этесинъиз, гъалиба, кене бир
чаялыкъ яптылармы не?

Оджа кулип алды:

— Ёкъ, мен башкъа ишнен кельдим,—
деди ве анам чыкъаргъан къызылчыкъ, эрик
татлысынен чай ичерек, бабама акъикъий,
догъма истидат сийрек чыкъкъаны хусусында
девамлы апълатты. Къардашым Фахрийни
макътады.

Бир къач кунъден сонъ исе, шу оджамыз
Фахрийге шеърден махсус ресим ичюн ват-
ман кягъытлары ве тюрлю реикли къаран-
дашлар кетирди. Мектепте онъа дивар газе-
тасыны безетюв вазифеси авале олунды.
Онынъ бир ресими ульке пионерлернинъ рес-
мий газетасында да дердж олунды...

Йыллар кечтикче биз балалар да осьтик, окъудыкъ, достлаштыкъ. Нефис санаат окъув юртуны битирген къардашым шимди шеэрде белли рессам. Қъомшумыз Сент де окъуды, механизатор олды. Колхозымызда айтувлы тракторджы. Мен коюмизде зираатчылыкъ машиналарынынъ инженерим. Дост-муаббет яшлармыз.

1973

МУНДЕРИДЖЕ

Ренкли ресим...	3
Миессер	4
Арман таш	7
Елджулыкъ	25
Эки билет	32
Яз ягъмуры	37
Телеграмма	46
Портакъал къабукълары...	49
Мелешше	53
Бахшыш	56
Баба огълу	58
Достлары беклейлер	60
Эвлят севгиси	64
Озь бахтына	66
Эр шей азыр	69
Манъа ишан	72
Юрек иши	75
Кезинтилерден сонъ	82
Юрек анахтары	86
Ираде	89
Омюрден бир лева	99
Бульбуль	100
Эки достнынъ тешеббюси	103
Балалыкътан санфе	105

На татарском языке

Амди Қъаралезли (Шамсутдинов)

АРМАН ҒАШ

Рассказы

Редактор У. Эдемова

Рисуннар Н. Глушко

Рисуннар редакторы В. Немировский

Технический редактор Э Саидов

Корректор Л. Дерменджи

ИБ № 2171

Басмаханеге берильди 21. 10. 83. Басмагъа рухсет этильди 13. 03. 84. Р-02068. Форматы 70×90¹/₂. Басмахане кягъыты № 3. Гарнитурасы эдебий. Юкъары басма. Шартлы. басма т. 4,09. Шартлы боя отт. т. 4,23. Нешир т. 3,92. Тиражи 1500. Сымарыш № 44. Фияты 25 кап.

Гъафур Гъулам адына эдебият ве санаат нешрият. Ташкент, 700129. Навоний сокъагъы. 30.

Нешриятлар, полиграфия ве китап алыш-вериш ишлери боюн-джа УзССР Девлет комитети Ташкент «Матбуат» полиграфия истисал бирлешмесининъ Баш идаресининъ Янъыл шеэринде 2-иджи басмаханеде басылды. Самаркъанд сокъагъы, 44.

Къаралезли, Амди.

Арман Таш: Икяелер.— Т.: Эдебият ы санаат нешрияты, 1984.—112 б.

Китап акъкъында фикир язган *Дж. Аметов*

Амди Къаралезли эдебият мейданына эллинджи сенелери адым аткъан къалемдешлеримизден биридир. Эсерлериниң аджими кичкене олгъаналарына бакъмадан, мана ве мундеридже джеэтинден кеништирлер.

Эсерлерде омюриниң энъ характерли левалары сечилип алына ве усталыкъпен тасвирлениле. Эмекке севги, аиледе муаббетлик, севгиге садыкълыкъ мевзусы эсерлерде эсас ерни тутмакътадыр.

Каралезли Амди. Арман Таш. Рассказы.

25 коп.

